ՄԱՍԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

34րդ ՏԱՐԻ 1885 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 9 ԹԻՒ 3795

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՇԱԲԱԹ 9 ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1 Ի ՆԻՍՏԸ

Ազգային Ժողովոյ Նոյեմբեր 1 ի նիստն ամէն տեսակէտներով կը հանդիսանայ նշանաւոր։ Ազգային Ժողովն այդ օրն յանձն առնլով մեծ զոհողութիւններ, փակեց ազգային եկեղեցւոյ համար անիշխանութեան եղանակն։ Սակայն ցաւալի է որ Երեսփոխանք ոմանք վրէժխնդրական ոգւով կը ջանան հաւատացնել թէ այդ աւուր քուէարկութեամբ նուիրագործուած է Պալաժէնիան։ Ազգային Ժողովոյ մեծամասնութիւնը չունեցաւ այսպիսի մտածութիւն մը, այլ նկատեց Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացումը իբր բացառիկ պարագայ մը․ այդ կաթողիկոսացում նկատեց եթէ ոչ կատարելապէս համազգային, բայց եւ այնպէս եւ ոչ իսկ հակազգային։

Կաթող․ Յանձնաժողովոյ փոքրամասնութիւնն իսկ կարող չեղաւ՝ հակառակ բոլոր իւր ջանքերուն՝ ներկայացնել այնպիսի առաջարկ մը որ եթէ ոչ կատարելապէս համաձայն լինէր ողջմտութեան, գէթ հակառակ չլինէր։ Փոքրամասնութիւնն իւր տեղեկագրին մէջ կ՚առարկէր թէ՝ Ազգային Ժողովը ձեռնհաս չէ վճիռ արձակել Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացումն ընդունելու մասին, հետեւաբար այդ խնդիրը պէտք էր յղել յատեան մարմնոյ մը որ գերագոյն լինէր Ազգային Ժողովոյ։ Սակայն Յանձնաժողովոյ այն անդամք որ այս առաջարկը կը ներկայացնէին, պարտաւոր էին ուրիշ ո՛ և է առաջարկ չներկայել։ Արդարեւ ի՞նչպէս համոզուիլ թէ դատական ատեան մը ձեռնհաս լինի ամբաստանելոյ մը համար դատապարտութեան վճիռ արձակել, բայց անձեռնհաս լինի զնա արդարացնելու մասին։ Յանձնաժողովյ փոքրամասնութիւնն այս օրինակ եզրակացութեան մը կը յանգէր․ Ազգային Ժողովը ձեռնհաս է կ՚ըսէր մերժել Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացումն, բայց անձեռնհաս զայն ընդունելու։

Սակայն եթէ ընդունելութիւն գտնէր այս առաջարկն, ի հարկէ պէտք էր որոշել այն գերագոյն մարմինն որոյ հեղինակութիւնն աւելի բարձր լինի քան Ազգ․ Ժողովոյ իշխանութիւնն։ Յանձնաժողովոյ փոքրամասնութիւնն ի հարկէ մատնանիշ կ՚ընէր Պոլսոյ Եկեղեցական Համագումար Ժողովն։ Բայց տարօրինա՛կ տրամաբանութիւն։ Փոքրամասնութիւնն երբ կ՚ուզէ հարուածել Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացումն, իւր ամենէն զօրաւոր զէնքերէն մին կը համարի այն եղելութիւնը թէ՝ Մակար Սրբազան չէ ստացած ոչ մէկ աշխարհական պատգամաւորէ քուէն, եւ որովհետեւ՝ կ՚ըսեն՝ Հայոց Կաթողիկոսն հաւասարապէս եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց ընտրելին պարտի լինիլ, Մակար Սրբազանի ընտրութիւնը կատարուած չլինելով ըստ այս աւանդութեանց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, հետեւաբար այդ ընտրութիւնն ազգային չկըրնար լինիլ։ — Լա՛ւ, սակայն Յանձ․ փոքրամասնութիւնը կարո՞ղ է ցոյց տալ թէ ո՞յք են աշխարհական անդամք Եկեղեցական Համագումար Ժողովոյ։ Ի զուր փոք-

րամասնութիւնը պիտի աշխատի գտնել այդպիսի անուն մը: Արդ եթէ եկեղեցական Համագումար ժողովոյ յանձնէր Ազգ. ժողովն Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացման խնդիրն եւ Համագումար ժողովը վաւերացնէր զայն, ո՞ւր կը մնար այն ժամանակ աշխարհականաց մասնակցութեան խնդիրն: Եկեղեցականք կաթողիկոս մը ընտրած կը լինէին, եկեղեցականք զայն վաւերացուցած կը լինէին: — Իսկ եթէ Համագումար ժողովն մերժէր Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացման խնդիրն; դարձեալ կրնայինք հարցնել ո՞ւր մնաց աշխարհականաց մասնակցութեան խնդիրն: — Ազգ. ժողովն ոչ միայն ներկայացուցիչն է ազգին աշխարհական դասուն, այլ նաեւ Եկեղեցական մարմինն անդ առաքած է իւր ներկայացուցիչներն որով ազգը միահամուռ կը ներկայանայ Ազգ. ժողովով: արդ ի՞նչպէս տրամաբանելու է որ կարելի լինի յանգիլ այնպիսի եզրակացութեան մը թէ՝ լոկ եկեղեցականներէ կազմեալ ժողով մը աւելի բարձր է քան աշխարհականներէ եւ եկեղեցականներէ կազմեալ ժողով մը այնպիսի խնդրոյ մը մէջ որ զուտ կրօնական կրնայ նկատուիլ:

Ազգ. ժողովոյ նստին մէջ գոհունակութեամբ տեսանք թէ եկեղեցական հարք իրենց գլուխն ունենալով Պատրիարք Սրբազան Հայրն եւ Կրօն. ժողովոյ Գեր. Ատենապետն համակարծիք էին կատարելապէս Ազգ. ժողովոյ մեծամասնութեան; որով եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց միջեւ ո՛ եւ է անհամաձայնութեան խնդիր չգոյանար: Սակայն ցաւելով տեսանք որ ուրիշ եկեղեցականք չէզոք դիրք մը բռնեցին: Չենք կարող ըմբռնել ի՞նչպէս կարելի է չէզոք կենալ ազգին համար կենսական կարեւորութիւն ունեցող խնդրոյ մը մէջ: Չէզոքութիւն քաջութիւն չէ եւ ոչ իսկ խոհեմութիւն ամէն պարագայի մէջ: Ի՞նչ պիտի ընէինք եթէ ամէն եկեղեցական հետեւէր Իզմիրլեան Մատթէոս Սրբազանի օրինակին: Մատթէոս Սրբազան համարուած է ցարդ իբր մին այն եպիսկոպոսներէն որք հոգւով մարմնով պաշտպան են հանդիսացած ազգին եւ եկեղեցւոյ շահուց: Այսպիսի ծանր պարագայի մը մէջ Իզմիրլեան Սրբազանի լռութիւնը դրական մը չէ թէ իմաստուն կերպով գիտէ պաշտպանել ազգին շահերը: Մենք աւելի կը սիրէինք տեսնել Մատթէոս Սրբազան եւ իրեն հետեւող ձեռնպահք այն դասուն մէջ որ հակառակ կը քուէարկէր Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացման, քան տեսնել զիրենք անորոշ չէզոքութեան մէջ: Հրամանատարներու ներելի չէ չէզոքութիւն:

Փոքրամասնութեան տեղեկագրի եզրակացութիւնն թէ Հայոց ազգին ընտրեալ կաթողիկոսն Մելքիսեդեկ Սրբազանն է եւ զայն պէտք է ճանաչել կաթողիկոս, յիշելով միանգամայն Գէորգ կաթողիկոսի անունն, մի այնպիսի անհեթեթ առաջարկ էր որ շատ ջախջախուեցաւ Ազգ. ժողովոյ մէջ եւ նոյն իսկ առաջարկութեան հեղինակներն այդ առաջարկը պաշտպանելու համար շատ ջանք չթափեցին:

Միայն մէկ կռուանի վրայ կարող էր փոքրամասնութիւնն բաւական ուժով կռուիլ, սակայն այդ մասին ալ շնորհիւ իւր [illegible] փոքրամասնութիւնը չէր կարող հզօրապէս խօսիլ: — Բացատրենք.

Թուրքիոյ հայոց Ազգ. ժողովն ներկայացուցած էր Ս. Էջմիածնի Ընտրողական ժողովոյ կաթողիկոսական երեք ընտրելիներ, յայտարարելով թէ գոհ կը մնան Թուրքիոյ Հայք եթէ մին այդ ընտրելիներէն կաթողիկոս ամենայն Հայոց լինի: Այս որոշումը տուաւ Ազգ. ժողովը ո՛չ թէ քմահաճոյքով, այլ ըստ յանձնարարութեան 84 ի կաթողիկոսական լիազօր Յանձնաժողովոյ: Ի հարկէ լիազօր Յանձնաժողովն կատարած էր պարտուպատշաճ բանակցութիւնները Էջմիածնայ Սինոդի հետ եւ յետ այնորիկ բերած էր իւր առաջարկն առ Ազգ. ժողովն: Թուրքիոյ հայոց ներկայացուցիչ գերագոյն մարմինը նկատելով թէ ո՛չ Պալաժէնիոյ կրնար հպատակիլ, ո՛չ ձեռնպահ մնալ կաթող. ընտրութեան պահուն, խոհեմութիւն համարեց ընդունել իւր Յանձնաժողովոյ առաջարկն: Արդ երբ կաթողիկոսական ընտրութիւնն յանգեցաւ այս վիճակին, կարելի չէ՞ր պահանջել արդեօք 84 ի լիազօր Յանձնաժողովէն թէ ի՞նչ հիմանց վրայ բերաւ այն ատեն իւր առաջարկն եւ թէ ինչո՞ւ Սինոդն եւս չհամակերպեցաւ այն որոշման որոյ մասին ի սկզբան համաձայնութիւն գոյացած էր իւր եւ լիազօր Յանձնաժողովոյ միջեւ: — Եթէ փոքրամաս-

նութիւնն այս կաւանին վրայ դնէր խընդիրն, ի հարկէ աւելի զօրաւոր կերպով կըրնար մարտնչիլ. բայց դժբաղդաբար իրեն համար, փոքրամասնութիւնը խնամօք պարտ էր լոյս տալ այս կաւանէն ։ Ինչո՞ւ. վասն զի փոքրամասնութեան պարագլուխք ունենալով անսահման ատելութիւն ընդդէմ Ներսէս եւ Խրիմեան Սրբազաններու, աշխատած էին համոզել այն ատեն Ռուսիոյ Հայոց եկեղեցականները եւ մանաւորապէս Մակար Սրբազանն թէ հնարաւոր էր Գեսարապիոյ առաջնորդին կաթողիկոսացումը եւ թէ այս պէտքը շատ գոհունակութիւն պիտի պատճառէ Թուրքիոյ Հայոց ։ Եւ սակայն այն ատենն ալ Մակար Սրբազան Թուրքիոյ Հայոց երեք անուանց մէջ չէր ։ Այդ փոքրամասնութեան պարագլուխք ունենալով այս սկզբնական մեղքը, ի հարկէ պարտաւոր էին քօղածածուկ պահել խընդրոյն այս կողմը ։

Փոքրամասնութեան պարագլուխներու ամէն պարագայի մէջ այս օրինակ ընթացքն է որ ցրտութիւն պատճառած է ազգին մէջ անոնց նկատմամբ, ևիրենց ձայնն անզօր եղաւ ։

Ազգային Ժողովն վերջացուց երկու կարեւոր խնդիրներ, Կաթողիկոսական և Պատրիարքական խնդիրերն. յառաջիկայ ուրբաթ անտարակոյս Ս. Երուսաղիմայ աթոռն ալ կ՚ունենայ իւր գահակալն, որով այլ եւս չմնար մեզ տագնապալից խնդիրներ և կարող կ՚ըլլանք խորհիլ ազգային ներքին հարցերու վրայ ։ Բայց աւելորդ չենք համարիր յայտարարել թէ Հայ Ազգն իւր գլխաւոր ուշադրութիւնը պիտի դարձնէ դէպի Ս. Էջմիածին ուր Վեհ. Մակար Կաթողիկոս պարտաւոր է առաւել քան զայլ ոք ջանադիր լինիլ եկեղեցւոյ բարենորոգմանց եւ Ազգին կրօնական բազմադիմի պէտքերն գոհացընելու միջոցները տնօրինել ։ Թուրքիոյ Հայք զայն պահանջող լինելու իրաւունք ունին Ն. Վեհափառութենէ եւ ի մասնաւորի ո՛ և է տարակոյս չկայ թէ Նորին Վեհափառութիւնն իւր արտասանած բոլոր խօսքերու մէջ միշտ ի յուշ պիտի ածէ թէ Թուրքիոյ Հայոց չաՀն կը պահանջէ որ Հայոց եկեղեցւոյ գլուխն ամէն ատեն խօսի այն ոճով Թուրքիոյ նկատմամբ ինչ ոճով որ կը խօսի Ռուսիոյ պետութեան նկատմամբ ։

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՌԳԻՐՔՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻՒ

Կը հրատարակենք այսօր այն գեղեցիկ ուսումնասիրութիւնը զոր Մեծ. Նորայր Բիւզանդացի մեզ խրկած էր առ ի հրատարակութիւն անցեալ ամսի ։ Կը ցաւինք որ զանազան պատճառներով հարկադրեցանք յապաղել այս գեղեցիկ յօդուածի հրատարակութիւնը. կը յուսանք սակայն որ բանասէր ընթերցողք ախորժանօք պիտի կարդան այդ յօդուածն, ինչպէս սովոր են միշտ կարդալ մեծանուն լեզուագէտին բոլոր յօդուածներն ։—Այս նամակ գրուած է ի պատասխանի այն յօդուածին, զոր Տ. Նուպարեան «Արեւելք» ի մէջ հրատարակեց Նորայրի «Քննադատութիւն Նօդր–Տամի թարգմանութեան» տետրակին առթիւ ։

....

Կարդացի Տ. Մ. Նուպարեանի վերջին յօդուածը, զոր հրատարակած էիք Արեւելքի 84 հոկտեմբերի 9 ի (Ն. Տ.) թուոյն մէջ ։ Յօդուածագիրն շատ բան ցուցնել ուզած է, բայ ոչինչ ցուցած է ։ Կ՚ընդօրինակեմ.

1. «Նօտր-Տամի թարգմանութիւնը ասկէ ճիշդ տասն եւ չորս տարի յառաջ, այսինքն 1870 ին Էմինեանի բառգիրքով կատարուած գործ մ՚է, եւ մեր այսօրուան լեզուագիտական ոյժը՝ որչափ եւ համեստ լինի՝ չըներկայեր բնաւ» ։

Պատասխան. Նոր Բառարանի Յայտարարութեան մէջ ամենայն ոք կարդաց թէ Տ. Նուպարեան «բազմաթիւ թարգմանութիւններով Փրանսերէն եւ հայերէն լեզուաց ոգին եւ զանոնք իրարմէ բաժնող տարբերութիւնները ճանչցած ու լաւ մը հասկցած է, և թէ իր թարգմանական փորձառութենէ օգտուելով՝ նորէ (գործնական երկ մը յօրինած լինելու խորունկ համոզումն ունի» ։ Այս խօսքերուս ճշմարտութիւնը կըրնայի կշռել չորս թարգմանութեանց վրայէն, որ են. Ա.— Ռասինի Դատաւէրք (Դատապահանջք ? Plaideurs) կատակերգութիւնն (1863). Բ — Վ. Հիւկոյի Նօտր-Տամ (1871-72). Գ.— Կէօթէի Ֆաուստ (Մէտէորա, 1881). Դ.— Ալ. Տէյրի փիլիսոփին Հրամանատարքն Ժննարք (Մէտէորա, 1881) ։ Տ. Նուպարեանի գաղղիագիտութիւնն եւ

հայագիտութիւնն ուզեցի փնտռել Նօթր-Տամի մէջ, վասն զի միւս երեք գործերէն ստուար է եւ կարեւոր, եւ թարգմանիչն ընդարձակ ասպարէզ ունի իւր հմտութիւնն ի հանդէս հանելու։ Եթէ տասն եւ չորս տարի յառաջ Տ. Նուպարեան չէր գիտեր թէ [illegible] դերանունն ե՛րբ խնդիր սեռի է եւ ե՛րբ խնդիր բնութեան. թէ Botte, Cheminée, Fille, Gorge, Main, Terrible բանի՛ նշանակութիւն ունին. թէ la porte se referma sur elle հատուածոյն մէջ elle դերանունն porte բա՞ռը կը յարաբերէ թէ ուրիշ իգական բառ մը. թէ Vitraux hauts en couleur «Գունագեղ բարձր ապակինե՞ր» կը նշանակէ թէ լոկ «Գունագեղ ապակիներ». թէ Refrain բառին հայերէնն ի՞նչ է. թէ Տրցակ, Գանգուր եւ Հաչիւն բառերն ի՞նչպէս կը գրուին. եթէ, կ՚ըսեմ, 1870ին գաղղիերէնի եւ հայերէնի տարրական գիտելիքներն անծանօթ էին Տ. Նուպարեանի, տասնուչորս տարին չբաւե՞ր որ երկու լեզուաց ալ մեծագոյն գիտելիքներն ուսանի, եւ կարող ըլլայ «Փրանսերէնի նրբութեանց մասին՝ անհուն և անժխտելի առաւելութիւններ» ցոյց տալ իւր բառարանին մէջ, առաւելութիւններ՝ յորոց դուրկ է «Նորայրի մեծ գործն»։ Թողունք գաղղիերէն լեզուն, եւ խօսինք միայն հայերէնին վրայ։ «Նօթր-Տամի թարգմանութիւնն իմ այսօրուան հայագիտութեան(*) ույժս չներկայեր բնաւ», կ՚ըսէ Տ. Նուպարեան. բայց ի՞նչ պատասխան ունի տալիք երբ ցուցնեմ իրեն թէ 1870էն ի վեր բնաւ յառաջադիմութիւն ըրած չէ հայ լեզուին մէջ, և 1881ին ու 1883ին ճիշդ այնպէս կը գրէր ինչպէս 1870ին։ Նօթր-Տամի մէջ Refrain բառը հայերէն Նաքարաթ կը թարգմանէր Տ. Նուպարեան, 1881ին նոյնպէս. «Երգի նաքարաթ մ՚օդը կը թնդացնէր». (Հրամանատարին Քննամարդը, երես 174). — «Երգի մը նաքարաթը կը մրմռային քթերնուն տակէն». (անդ, երես 180)։ — Նօթր-Տամի մէջ Հաչել, Հաչող եւ Հաչիւն կը գրէր Տ. Նուպարեան, 1881ին նոյնպէս. «Հարկ է որ դադրեցնես քու հաչիւններդ». (Ֆատանի, երես 121)։ — Նօթր-Տամի մէջ Գանգուռ կը գրէր Տ. Նուպարեան, 1881ին նոյնպէս. «Գանգուռ մազերով սեւ շուն մը». (անդ, երես 119)։ — Նօթր-Տամի մէջ Տպարան եւ Տպագրութիւն բառերուն տարբերութիւնը չէր գիտեր Տ. Նուպարեան, 1881ին նոյնպէս. (տես Բնադատութիւն, երես 17)։ — Նօթր-Տամի մէջ Տ. Նուպարեան կը գրէր թէ «Արձագանգն կ՚երեւնար», եւ 1883ին թէ «Ֆրանսերէն լեզուն մեծամեծ պարգացումներ կրած է»։ Ո՞ւր է 1870էն ի վեր Տ. Նուպարեանի ըրած յառաջադիմութիւնն։ Իսկ այն առարկութիւնն թէ Նօթր-Տամ Էմինեանի բառգրքով թարգմանել ըլլալուն համար անկատար գործ մ՚է, ծրի թշնամանք է բարեյիշատակ հեղինակին, վասն զի Botte, Cheminée, Gorge, Se, Terrible բառերուն դիմաց հանդուցեալ բառագիրն ոչ միայն դրած է Հարուած սրոյ, Կրակարան, Պմրանոց, Ջանձ, Ահագին, այլ և Կօշիկ, Ծխահանք, Ծոց կամ լանջք կանանց, Անձին, Նորանշան։ Ոչ Moustache բառին հայերէն Պեխ դրած է Էմինեան, եւ ոչ Fond բառին հայերէն Տիղ։ Գիտեմ որ Նօթր-Տամ Էմինեանի բառգրքով չթարգմանուիր, ինչպէս եւ ոչ իմ բառգրքովս. բայց թարգմանիչ մը որ ձեռներէց կ՚ըլլայ Նօթր-Տամը Հայոց կարդացունելու, կ՚ուզէ ցուցնել թէ վստահ է իւր հմտութեանն վրայ, այնչափ վստահ և յանձնապաստան՝ որ մինչեւ իսկ կը ծանուցանէ թէ «աշխատալի մանր խուզարկութեանց շնորհիւ՝ կարող եղայ ամբողջ եւ հարազատ թարգմանութիւն մ՚ընծայելու ազգայնոց։»

2. «Նորայրի բառարանին բազմաթիւ ու բազմակերպ սխալներն ուղղելու կարող եմք այսօր......։ Երեք սխալ միայն մէկ բառի մէջ ցուցունեմք իրեն՝ եթէ կ՚ուզէ»։

Պատասխան. Տարուոյս Մասիսի 15 փետրուարի թուոյն մէջ գրեցի առ Տ. Նուպարեան. «Ցուցո՛ւր իմ ագիտութիւնս. խայտառակէ՛ զիս հրապարակաւ. երե՛ւս զարկ իմ Բառագրոցս սխալներն եւ թերութիւններն, ոչ թէ մի այլ բազում օրինակներով»։ Ինչո՞ւ գրեթէ ինն ամսէ ի վեր և ոչ մի սխալ ցուցուց Տ. Նուպարեան. — «Վասն զի, կը պատասխանէ, ես ձեր ծրագրին թերութիւններն (défaut) ակնարկեցի, եւ ոչ թէ Բառարանին սխալներն (faute).

(*) Կ՚ենթադրեմ որ «լեզուագիտական ույժ» ըսելով՝ յօդուածագիրն թէ՛ գաղղիերէն եւ թէ՛ հայերէն լեզուաց գիտութիւնն կ՚ուզէ ակնարկել։

դուք թերութիւն եւ սխալ չփոթեցիք։ Սխալներու խնդիր յարուցանել ազնուութեան դէմ երեւցաւ ինձ. ձեր անձնասիրութեան կրնար դպնալ»։ Զարմանալի՛ ազնուութիւն որ գրել կուտայ թէ «Նորայր, որչափ եւ հմուտ լինի, չկրնար գիտնալ ածականի ու դոյականի լծորդութիւններն»։ Զարմանալի՛ ազնուութիւն որ նկատողութեան չառնուր ոչ իմ աշխատանքս եւ ոչ վատնած դրամս, ու չողոքորթ խօսքերու քօղոյն ներքեւ կը հռչակէ ի լուր աշխարհի թէ «Նորայր ժխտական ծառայութիւն մատոյց ազգին, իսկ ես իրական ծառայութիւն պիտի մատուցանեմ. Նորա բառգիրքն՝ առձեռն գործածութեան անյարմար է, իմս՝ ամփոփ եւ դիւրատար. Նորայն՝ ամլութեան դատապարտեալ, իմս՝ ամենուն ձեռք տրուելու սահմանուած. Նորայն՝ մեծագին, իմս՝ դիւրագին»։ Ի՛նչ ազնիւ մարդ. ի՛նչ ազնուութիւն։ Տ. Նուպարեան կարծեց թէ ես ապուշ կամ ոլխմար եմ որ պիտի չկարենամ հասկանալ թէ «Նորայր գաղղիերէնի եւ հայերէնի ոգին չճանչնար» ըսելով իմ սխալներս կ'ակնարկէր, եւ ոչ թէ ծրագրիս թերութիւններն. կարծեց որ իւր Յայտարարութեան խրոխտապանծ խօսքերէն ահաբեկ պիտի լռէի, որպէս զի Իւէն դէօ գըրաւոր հակառակորդ մը չտափկեցնէ զիս, եթէ համարձակիմ ճիկ հանելու։ Ի տան թուր շողացնողն զիս չի վախցներ. հրապարակ իջնելու է։ Ամիսներէ ի վեր Բառարանիս սխալներուն կը սպասեմ. պէտք է որ երեւան ելնեն այս սխալներս, որպէս զի տեսնեմ թէ ո՛րչափ իրաւունք ունի «Գուտնադեղ ճօպճը ապակիներ» թարգմանողն իմ Բառագրոցս «ածականի ու գոյականի լծորդութեանց» վրիպակներուն վրայ խօսելու։ Մի՛ վախէք, Տ. Նուպարեան, թէ իմ անձնասիրութեանս «կը դպնաք». ընդհակառակն որչափ սատար ըլլայ ձեր հրատարակելի տետրակն, այնչափ աւելի ուրախ կ'ըլլամ, զի ես ծարաւի եմ գիտութեան։ Մի՛ վախէք թէ իմ երկասիրութեանս յարգն կրնայ նուազիլ. ողջամիտ հասարակութիւնն քաջ գիտէ թէ ամենայն մասամբք կատարեալ բառգիրք չկայ եւ ոչ մէկ ազգի մէջ, եւ թէ ո՛ եւ իցէ բառարանի թերութիւնք, անճշդութիւնք կամ վրիպակք՝ յոյժ դիւրաւ կը սրբագրուին ի Յաւելուածի։ Սխալին ամօթ չէ. բայց սխալը չճանաչել՝ ահաւասիկ ամօթ, մանաւանդ թէ մեծ յանցանք։ Երեւան հանեցէք նաեւ Պոգդաշչիոյի վիպին «հաշմուած ու կտրտուած թարգմանութեանն» բոլոր վրիպակներն ու քննադատելի բիծերըն. (general passaggio բառերուն իմաստն՝ վաղուց ճշդած եմ արդէն)։ Ըրէք այս ամէնը, եւ վերստին կը տեսնուինք։

Յ. «Ֆրանսերէնէ Հայ-աշխարհիկ բառարան՝ Նորայրի երկէ լաւագոյն ու պիտանեգոյն»։

Պատասխան. Օգոստոսի 13 ին գրած եմ արդէն առ ոմն թէ ձեր Բառգրքի ծրագիրն եւ ընթացքն կրնայ քան զիմ Բառարանիս լաւագոյն ըլլալ. խնդիրն ասոր վրայ չէ։ Վիճի նիւթն՝ ձեր բառգրքի պիտանեգոյն եւ գերազանց ըլլալն է։ Իմ վարդապետութիւնս է թէ «Ամենայն հայ գըրագէտ պէտք է քաջ ու հիմնովին գիտնայ գրաբար, եթէ կ'ուզէ աշխարհաբար քաջ ու հիմնովին գրել». եւ գրաբարի ուսման պարապողին գրաբար բառգիրք տալն՝ «անգութ կատակ մ'ընել» չէ, «զարգացման օրէնքն անտեսել» չէ, «ժխտական ծառայութիւն մ'ընել» չէ։ Ձեր վարդապետութիւնն է թէ «Գրաբառի վարժ հայ մը հետզհետէ բացառիկ երեւոյթ մ'է մեր ազգի մէջ, եւ ձրի ծանրութիւն ու անգին ժամանակի կորուստ է գրաբառն շարունակ աշխարհաբառի դարձնելու հարկն»։ Ես կ'ուզեմ որ մեր գրագէտք եւ թարգմանիչք նախնեաց մատենագրութեամբք սնանին և ընտելանան հին հայերէնի՝ նորը կանոնաւոր եւ յստակ կերպով գրելու համար։ Դուք կ'ուզէք որ գրագէտք եւ թարգմանիչք ազատին գրաբար ուսանելու անհրաժեշտ պարտքէն, եւ շատանան ձեր աշխարհաբարին բառերովն եւ ոճերովն։ Ձեր վարդապետութիւնն եթէ ծաւալի եւ տիրէ յԱզգին, ես եւ ինձի պէս մտածողներն կրնանք հայերէն լեզուի մահուան սուգը մտնել։ Այն հազարաւոր «ընտիր ու պիտանի» նորաբանութիւններն, զորս դուք առանց կիրթ ճաշակի քաղած էք յայլ եւ այլ արդի մատենից, այն 2000 Խօ ֆօշկէ շաթ աւէլէ(1) բառերն, զորս դուք հնարած

(1) Այս չորս բառերս նօտրեալ են ի Յայտարարութեան։ — Հմուտ ոմն գրեց ինձ յունուար 24 ի

էք եւ պարծանքով կը յիշատակէք, պիտի ապականէն մեր գրականութիւնը նման պղտոր հեղեղի՝ ջնջելով Հայ լեզուի ամէն օրէնքներն եւ կանոններն, յստակութիւնն և մինչեւ իսկ ոգին։

4. «Սխալները բառարանի մէջ՝ որ վիպական գործ մը չէ ու անհնարին ուշադրութեամբ եւ մեծ խնամով կը շարագրուի, արտաքոյ կարգի կարեւորութիւն եւ ծանրութիւն մը կ՚ստանան»։

Պատասխան. Ես այլազգ կը խորհրդածեմ։ Թարգմանութիւն մը բառարան յօրինելու չափ դժուար չըլլալուն համար, եպերելի է այն թարգմանիչն որ ստէպ ստէպ անուշադիր եւ անհոգ կը գտնուի, ստէպ ստէպ հեղինակին հակասութիւններ եւ անիմաստ խօսքեր ըսել կուտայ, ստէպ ստէպ փոքրիկ քարերու քով կը գթէ՝ նման խակ աշակերտի։ Այդ անուշադիր, անհոգ եւ թերուսումն թարգմանիչն, որ սակայն կը վկայէ թէ «աշխատալի մանր խուզարկութեանց շնորհիւ՝ ամբողջ եւ հարազատ թարգմանութիւն մը կ՚ընծայէ ազգայնոց», այդ թարգմանիչն, կ՚ըսեմ, «անհնարին ուշադրութիւն եւ մեծ խնամք» պահանջող բառարանի յօրինմանն մէջ յաճախագոյնս եւ թանձրագոյնս կրնայ վրիպիլ եւ վրիպեցնել, եւ բնական հետեւանք մ՚է այս։ Եթէ նախորդ բառագիրն Քարիբդիսի մէջ ինկած է, ո՞վ կ՚ապահովցնէ զիս թէ նոր բառագիրն ալ Սկիլլայի չէ զարնուած։ Եթէ նոր բառագիրն կը հեգնէ զիւր նախորդն իբր անսխալ եւ ամենագէտ, կ՚ուզէ որ ինք հռչակուի անսխալ եւ ամենագէտ։

5. «Քննադատելը դիւրի՛ն, շատ դիւրի՛ն բան է, Պ. Նորայր»։

Պատասխան. Ահաւասիկ գեղեցիկ խօսք մը, Տ. Նուպարեան։ Արդարեւ յախուռն քննադատելէն դիւրին բան չկայ աշխարհիս վրայ։ Ապելլէսի կօշկակարին պատմութիւնը գիտէք. կ՚ուզէ՞ք ուրիշ օրինակ մը տամ՝ մեզի աւելի մօտ եւ ընտանի. յիշեցէք Նախընտրեմ բառին համար Մի Աշխարհաբարեանի գրածն եւ իմ պատասխանս։ Այս պատուական անձս — (խաւարի մէջ մնալ ուզեց ; թող մնայ խաւարի մէջ) — գրեց նաեւ («Մասիս», 23 փետր. Ն. Տ.) թէ «Նորայրի Բողոքն կը պարունակէ ուրիշ սխալներ, զորս ժամանակ չունիմ հրապարակելու»։ Հակառակ Տ. Գ.ի մաղթանաց («Մասիս», 1 մարտ, Ն. Տ.) որ ժամանակ ունենայ հրապարակելու, հակառակ իմ «խոնարհական խնդրանացս» («Մասիս», 26 մարտ, Ն. Տ.) որ երեւան հանէ իմ սխալներս, ութ ամսէ ի վեր կենդանութեան նշան չի տար իմ վարժապետս։

«Քննադատելը դիւրի՛ն, շատ դիւրի՛ն բան է, Պ. Աշխարհաբարեան»։

6. «Մեր բառագիրը ամօթահար լռեց, ...կորակոր փախաւ ասպարէզէն»։

Պատասխան. Այս ամօթէն եւ կորակոր փախուստէն բնաւ տեղեկութիւն չունիմ ես։ Եթէ Տ. Նուպարեան «տաղտուկ զգացած» չըլլար Նօտր-Տամի Քննադատութիւնն կարդալու, պիտի տեսնէր 21րդ երեսը թէ Նորայր ո՞ր տեղ դրուա՞ծ է Նոր Բառարանի Յայտարարութեան մէջ թէ ոչ։

7. «Նա մեր Յայտարարութիւնը հասկընալու յայտնապէս անկարող» է։

Պատասխան. Ահա ուրիշ գեղեցիկ խօսք մ՚ալ որ ձեր գրչէն կ՚ելնէ, Տ. Նուպարեան։ Յիրաւի անկարող եմ ո՛չ միայն ձեր Յայտարարութիւնն հասկանալու, այլ եւ ձեր ամէն գրութիւններն ու թարգմանութիւններն. ներեցէք ինձ, վասն զի ձեր աշխարհաբարն ուսանելու ժամանակ ամենեւին չունիմ։ Ձեր Նօտր-Տամի շատ հատուածներուն իմաստները չկրցայ ըմբռնել, նոյն իսկ օգնութեամբ բնագրին. բնագիրն

Թուականաւ. «Ընթերցա՞ր Նուպարեան անուանեալն Յայտարարութիւնը կամ լաւ եւս ըսել շաղփաղփութիւնն նորոյ բառգրքի գաղղիերէն լեզուի, որոյ առաւելութեանց շարքն՝ ըստ իւր ամօթզած գովեստիցն՝ այնչափ գերազանց երկասիրութիւն մը կ՚ընծայեն զայն որ ես «Բառարան-հրէշ» անուանեցի իւր գործը։ Ի՞նչ ըսիր Բառագրոցդ վրայ ըրած խորհրդածութեանց. ի՞նչ ըսիր հնարած բառերուն, որոնց մէկ ճաշակը տուեր է «Վերուղղում» Renvoi բառին։ Տէրն փրկեսցէ եթէ հնարած 2,000 բառերն ասոր նման են»։ — «Գրական եւ իմաստասիրական Շարժման» խմբագիրն եւս գրեց (1884, երես 22). «Յայտարարութեան իմաստներէն եւ խմբագրութեան ոճէն՝ ամենագերազանց գործ մը չեմ գուշակեր ես, որպէս կը խոստանայ հմուտ այլ յանդուգն հեղինակն»։ Այս խօսքերս գրողն, որ ոչ «հնամոլ» է եւ ոչ «միջինդարեան» իբրեւ զիս, ծանրակշիռ վկայութիւն մը տուած է, որ այս կարեւոր վիճիս արձանագրութեանց մէջ պիտի մնայ եւ պիտի յիշուի միշտ։

խրթին է, բայց ձեր թարգմանութիւնն խրթնագոյն, թէպէտ և աշխարհաբար գրուած։ Եթէ Աշըղըյ Արօբօտեանն չըսէր, հարիւր տարի կրնայի ապրիլ առանց երբեք գուշակելու որ Ամենահեղ տպագրութեան սխալ է եւ պէտք է կարդալ Ամենահեղ(*) (ամէն-ահեղ!)։ Նոյնպէս յայտարարութեան Վերուղղում բառին նշանակութիւնն երբեք չէի կրնար գտնել թէ որ գաղղիերէնն (Renvoi) խոհեմաբար աւելցուցած չըլլայիք ի փակագծի։ «Մրցում ընծայել»ուն իմաստը մարգարէութեամբ գտայ. իսկ «յատկանալի հանգամանքն» մինչեւ հիմա չեմ հասկցած։

8. «Ըսածները ետ կ'առնուր, կը վիջանէր իր ընդդիմախօսները յականէ յանուանէ իբր ճշմարիտ գրագէտներ նշանակել»։

Պատասխան. Ես իմ ըսածներէս ոչինչ ետ առած եմ, եւ իմ ընդդիմախօսներս «ճշմարիտ գրագէտներ» չկոչեցի, այնու զի խնդիրն գրագիտութեան վրայ չէր, այլ առաւել կամ նուազ յստակութեամբ աշխարհաբար գրելու վրայ։ Մասիսի մէջ ինծի դէմ հրատարակեալ առաջին յօդուածներէն տեսայ որ վշտացած էին ոմանք ի գրագիտաց, կարծելով թէ իմ գիտաւորութիւնս ըլլար իրենց գրութիւններն դատապարտել, մինչդեռ ես ընդհանուր կերպով պիղծ աշխարհաբարի մը վրայ խօսած էի։ Իմ ընդդիմաբաններս պէտք չէր որ իրենց վրայ առնուին իմ ըսածներս, վասն զի եթէ իրենց գրութեանց ակնարկել ուզած ըլլայի, Բողոքոյս վերջն՝ իրենց դատաստանին դիմելն՝ ամենամեծ հակասութիւն մանաւանդ թէ յիմարութիւն պիտի համարուէր իմ կողմանէս։ Երբ Լամընէ իւր ժամանակի լրագրաց եւ ատենախօսաց համար կ'ըսէր (առանց ո' եւ է բացառութեան) թէ գաղղիերէն լեզուին ապականութեան գլխաւոր պատճառքն են՝ իրենց անմտութիւններն և տգիտութիւններն թօթափելով գաղղիական փառաւոր բարբառոյն վրայ, «նման(1) մուրացիկներու որ կը թօթափեն իրենց աղտեղի գրջիլներն շքեղ պալատան մը գորգերուն վրայ», միթէ Տէպա լրագիրն, Պէռիէ եւ այլք բողոքեցի՞ն ընդդէմ Լամընէի թէ ինչո՞ւ զիրենք մուրացիկներու նմանցուցած էր և իրենց գաղղիերէնն ալ՝ աղտեղի գըրջիլներու։ «Աւգիասայ ախոռ»ն ինչո՞ւ այնչափ գայթակղեցուց իմ ընդդիմախօսներս. տարւոյս մարտ ամսուն հրատարակեալ գըրութեան մը մէջ «Մնտութիւն» իբրեւ հայերէն բառ գործածուած տեսայ։ Աւգիասայ ախոռոյն մէջ գտնուածն ի՞նչ էր եթէ ոչ «Մնտութիւն»։

Հմուտ բայց արդահատող, անաչառ բայց արդարասէր քննադատութիւնն ամէն ժամանակ յարգելի եւ սիրելի եղած է ինձ. երբեք այսպիսի քննադատութենէ չեմ վըշտանար. լաւ գիտնան զայս Հայ ազգին ամէն կարգի ձեռնհաս անձինքն։

9. «Լեզուն չինողն ժողովուրդն է»։

Պատասխան. Երկրորդ անգամն է որ այսպիսի անընդունելի յայտարարութիւն մը կ'ընէ Տ. Նուպարեան։ Ակնայեռ նայիլ, Ընդնշմարել, Համահաճ հաւանութիւն, Ցատկանիշել, Նուազ ածեց(1), Սպիտակապեխս բառերն եւ ոճերն հնարողն կամ գործածութեան մտցնողն ժողովո՞ւրդն է թէ գրագէտն. միթէ այս ամէն բառերուս կազմութիւնն աշխարհաբա՞ր է թէ գրաբար։ Մատենագրական եւ ուսումնական բառեր և ոճեր ստեղծելու կամ անոնց ընտրութեան գործոյն մէջ ի՞նչ բան ունի ժողովուրդն։ Հայ մատենագրական լեզուն «չինողն» գըրագէտն է եւ ոչ թէ ռամիկն. եւ գրագէտն պէտք է որ հիմնովին գիտնայ գրաբար, որպէս զի Ակնայեռի, Ցատկանիշելի եւ Սպիտակապեխի նման տգեղ, անարուեստ, սխալ եւ անճոռնի բառերով չխանգարէ լեզուն։

10. «Պաշտպանողական պատասխանատուութեան անմարս աւելաբանութիւն է եւ չըսուիր բնաւ, ինչպէս չըսուիր եւ չկրնար ըսուիլ Փրանսերէն Apologie défensive»։

Պատասխան. Շնորհակալ եմ ձեր դիտողութեան, Տ. Նուպարեան. կ'ընդունիմ որ անմարս աւելաբանութիւն (աւելադրու-

---

(*) Յայտնի է Արտօրահեղ եւ Բազմահեղ բառերուն նշանակութիւնն. իսկ փառահեղ ոչ է կարծեմ «փառ-ահեղ», այլ «փառ-ա-հեղ», զոր կը հաստատէ «հեղուլ զփառս» ոճն։

(1) «Comme des gueux secoueraient leurs sales haillons sur les tapis d'un splendide palais».

(1) Ժողովուրդն գիտէ միայն «Հաւկիթ ածեց», եւ «Նուազ ածեց»էն ոչ ինչ կը հասկնայ։

թիւն) է ձեր աշխարհաբարին մէջ եւ գաղղիերէն չթարգմանուիր ։ Բայց կ'աղաչեմ բարեհաճիք գաղղիերէնի թարգմանելու իմ գիտցած հայերէնիս հետեւեալ ոչինչ նուաղ անմարս աւելադրութիւնները ․ «Երթալով երթայր Դաւիթ եւ մեծանայր ․ Ցայնժամ յանուհետեւ ․ Սրտմտութիւն բարկութեան ․ Սրտմտական բարկութիւն ․ Ցօղ մանրայօղ ․ Շահ մեծաշահ ․ Մնացորդ մնացուածեան ․ Սկիզբն սկսուածոյ ․ Ի սկզբանցն սկիզբն աբարեալ՝ սկսցուք ցուցանել» ։ Երբ որ այս ամէնը թարգմանէք, կը հաղորդեմ ձեզ ասոնց նման եւ անմարսաֆոյն հարիւրաւորներ ։

Կը յիշեմ որ Բողոքոյս մէջ երկու թրքաբանութիւն (թուրքաբանութիւն) եւ մէկ գաղղիաբանութիւն ալ գտած էիք ․ «Գետնէ գետին զարնել ․ Ջուրը նետել ․ Ռումբի պէս նետուիլ» ։ Ներեցէք եթէ այսչափ ժամանակ յապաղեցի ներկայանալ ձեր յստակամէր հայկաբանութեան առենին առջեւ ․ բայց ահաւասիկ կամ, եւ ջանամ արդարացընել ինքզինքս ։

Ըստ իմ գիտութեանս ա՛յլ է Ոճ եւ ա՛յլ է Փոխաբերութիւն ։ Ամէն լեզու իւր յատուկ ոճերն ունի, եւ դժուարին է որ մէկ լեզուի ոճն միւս լեզուի մէջ բառ առ բառ թարգմանուի ։ Ժամանակաւ Քեամիլ պէյն սովորութիւն ունէր տաճկերէն լեզուի ոճերն նիւթական կերպով գաղղիերէնի փոխելու ․ Ֆիլան Բէյզատէ Բօբ ատմըշ, կը թարգմանէր Tel négociant a tiré le canon ․ — Մասխարա՞ մը էտէյօրսուն պէնի, կը թարգմանէր Vous me faites donc la lune? Թէ Թէ ․ Գաղղիացին բան մը կը հասկանա՞յ այս ոճերէն ։ Ուրիշ օրինակ ․ Գաղղիացին կ'ըսէ J'ai mis mes habits, Հայն կը թարգմանէ «Զգեստներս հագայ» ․ վասն զի Հայն եթէ բառ առ բառ թարգմանէ «Եդի զհանդերձս իմ», խօսքին միտքն բոլորովին կը փոխուի ․ դնել գաղղիերէնի մէջ կը նշանակէ հագնիլ, հայերէնի մէջ հանել(*) ։ Այս զանազանութիւնս ձեր ուշադրութենէն վրիպելով՝ Մէթոտայի (1881) մէջ կը գրէք ․ «Մէֆիսթօֆէլէս՝ արքունի խեղկատակի հագուստ կը դնէ», երես 83 ․ եւ դարձեալ ․ «Ջրահաւոր մարդը մետաքսեայ հանդերձներ կը դնէ», երես 88 ․ այս երկու տեղս ալ «հագուստ կը հագնի, հանդերձ կը հագնի» ըսել կ'ուզէք, բայց ձեր գրածն կը նշանակէ «հագուստը հանեց, հանդերձը հանեց» ։ Այսչափ Ոճերու վրայ ։

Փոխաբերութիւն, (ճարտասանութեան դասագրոց մէջ կրնաք փնտռել այս բառիս նշանակութիւնը), Ոճոյ չնմանիր, այլ լեզուէ լեզու կ'անցնի յաճախակի, եւ չքաւոր բարբառ մը օտար բարբառէ շատ բան փոխ կրնայ առնուլ վայելչութեամբ ։ «Ռումբի պէս նետուիլ»ն փոխաբերութիւն է և ոչ թէ ոճ, նոյնպէս «Ջուրը նետել» ․ եւ արդէն իմ հայերէնիս մէջ կը գտնուին «Քան զամենայն նետ արագագոյն ի բարձունս ձգիլ» եւ «Ամալ ի ծով» ․ ուրեմն ի զուր կը խռովիք «Ռումբի պէս նետուիլ»ն գաղղիաբանութիւն կարծելով եւ «Ջուրը նետել»ն ալ թուրքաբանութիւն ։ Իսկ «Գետնէ գետին զարնել»ն ալ կ'արդարանայ հին հայերէնի «Ի գետին արկանել» ոճով, որ կը նշանակէ անդոսնել, արհամարհել ։

Կը սպասեմ Բառարանիս սխալներուն ։

Ստոքհոլմ, 30 Հոկտ․ 1884

ՆՈՐԱՅՐ Ն․ ԲԻՒԶԱՆԴԱՑԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԳԻՐՄԱՆԻԱ

Ընթերցողք անշուշտ կարդացին Մասիսի քաղաքական լրոց բաժնին մէջ թէ Անգլիա պատերազմ հրատարակած է Պիրմանիոյ դէմ ։ Որովհետեւ Պիրմանիոյ կառավարութիւնը թշնամական ընթացք մը բռնած էր իւր անգլօ-հնդիկ հպատակաց նկատմամբ, եւ անոնց ինչ ինչ կարեւոր շահերը բռնաբարած էր, նպաստաւորելով Փրանսական ընկերութեան մը շահերը, եւ որովհետեւ այս դէպքերը կրկնուած էին հակառակ Անգլօ-հնդիկ կառավարութեան վերջնագրոյն, Անգլիա կ'ուզէ զինու զօրութեամբ լաւ դաս մը տալ Պիրմանիոյ Թիպօ թագա-

(*) «Յառնէ յընթրեաց անտի եւ դնէ զհանդերձսըն» ․ Յովհ․ ԺԳ․ 4 ։ Կը փափաքիմ որ եթէ հմուտ մը հանդիպած է նախնեաց մէջ Դնեմ իբրեւ Ագանիմ, ծանուցանէ ինձ ։ «Թագ դնեմ» իմ փնտռածս չէ ։

ւորին կառավարութեան ։ — Այս առթիւ, Պիրմանիոյ մասին հետեւեալ տեղեկութիւնները կը քաղենք Փրանսական Թան լրագրէն, յուսալով թէ հետաքրքրութեամբ կրնան կարդացուիլ ։

Հիւսիսէն սահմանակից Չինաստանի, հարաւային արեւելքէն Սիամի, այլ այդ երկու երկիրներէն բաժնուած լեռնադօտիներով եւ անծանօթ ու կիսավայրենի ցեղերէ բնակեալ երկիրներով, անկախն Պիրմանիա բնաւ չկրնար դիմադրել Մեծին Բրիտանիոյ ։ Իրուատի մեծ գետն, որ իւր հարստութեան աղբիւրն է եւ որոյ եզերաց վրայ կառուցուած են Պիրմանիոյ ամեն քաղաքներն, արշաւանաց ապահով ուղի մ'է աշխարհակալին համար որ հարաւէն այսինքն անգլիական Պիրմանիայէն կուգայ ։ Այս վերջնոյն եւ Ավայի թագաւորութեան մէջտեղ, ինչպէս ցարդ կը կոչուի անկախ Պիրմանիա, բնական սահման չկայ ։ Երկու Պիրմանիաներուն միջեւ հաղորդակցութեան մեծ ճանբան է Իրուատի, որոյ ակունքը ցարդ խուզարկուած չեն Եւրոպացիներէ, և իրենց դիրքը մեծ վիճաբանութեանց առիթ տուած է աշխարհագրաց մէջ ։ Արեւադարձի ամեն գետոց նման, Իրուատի պարբերական յորդումներ ունի ։ Յունիսին ջուրերը կ'աճին, յուլիսին՝ մեծագոյն բարձրութեան կը հասնին եւ անդ կը մնան ամբողջ օգոստոս ամիսն ․ ամենէն ցած ջուրց ժամանակն է փետրուար, մարտ եւ ապրիլ ։ Գանգէսի նման, ի ծով կը թափի՝ կազմելով ընդարձակ տելդա մը ։ Տելդային բիւրաւոր ճիւղերը կը ջրեն բրինձի գեղեցիկ դաշտերն, որոնցմով Անգլիական Պիրմանիա Արեւելեան Ասիոյ մթերանոցներէն մին եղած է ։

Ի Մուլմէյն եւ ի Ռանկուն (անգլիական Պիրմանիա), գետը կը կրէ ծովու նաւերն, և նաւարկելի է մինչեւ Պամօ, ծովէն 1000 քիլոմէդր ներս՝ գետի նաւուց համար ։ Պէտք է չորս օր նաւարկել՝ Ռանկունէն Մանտալէ ելնելու համար, որ Պիրմանիոյ Թիպօ թագաւորին մայրաքաղաքն է ։ Էջն աւելի դիւրին է ուժգին հոսանքին պատճառաւ ։

Իրուատիի նաւարկութիւնը դժուարին է ․ գետը տարօրինակ քմահաճոյքներ ունի ։ Տեղ տեղ այն աստիճան խորունկ է որ խորաչափը մինչեւ 70 մեդր չդպչիր յատակին, եւ այլուր աւազակոյտերով ծածկուած է ։ Ռանկունէն ի Մանտալէ հարկ է տասնեւօթ անգամ նաւուղիղ փոխել, և միայն ցերեկին կարելի է նաւարկել ։

Զանազան ցեղեր կը բնակին Ավայի թագաւորութեան մէջ ։ Պիրմանները կամ Պարմաններն, որք մեծագոյն մասը կը կազմեն Իրուատիի աւազանին ժողովրդեան, ամենէն քաղաքակիրթներն են ։ Իրենց համար կ'ըսեն թէ կը սերին Գանգէսի եզերքէն եկած հնդիկ գաղթականներէ ․ բայց, եթէ աւանդութիւնը ճշմարիտ իսկ լինի, պէտք է ընդունիլ թէ հնդիկ գաղթականաց մէջ շատ քիչ թուով կանայք կային, որովհետեւ տեղական բնիկ ցեղին հետ խառնուրդք այնքան փոխած են հնդկական զուտ տիպարն՝ որ հազիւ կը գտնուի ի Պիրմանիա, ուր կը տեսնուին միայն տափակ դէմքեր, քաշուած մանր աչերով եւ լայն քիթով ։ Պիրմանները փոքր են, այլ դիւրաշարժ եւ զօրաւոր ։ Իրենց կեանքն ազատ եւ դիւրին է, եւ աղքատք կը գտնուին միայն կառատանց շուրջն, ուր մուրացկանաց դասակարգ մը կ'ապրի հաւատացելոց նուէրներով ։

Սովորական կենաց մէջ, կինը կը նկատուի իբր առն հաւասար ․ կը մասնակցի ընտանեկան գործոց և ոչ մէկ որոշում վճռական կը լինի առանց անոր խորհուրդն առնըւելու ։ Ամուսնութիւնն ո'չ կրօնական պաշտօն մ'է և ո'չ ալ քաղաքային արարողութիւն մը․ կինն և այրն միշտ ազատ են բաժնուելու, բան մ'որ շատ քիչ կը պատահի, մանաւանդ տղայոց ծննդենէն յետոյ ։ Ամուսնալուծութիւնն այն տանն անուշ տեղը կը կատարուի ․ այրն եւ կինն մէկ մէկ աշտանակ կը վառեն եւ ամենէն առաջ մարող աշտանակն իրաւունք կուտայ անոնցմէ միոյն տունէն դուրս ելնելու՝ իւր հետ տանելով ամենէն թանկագին առարկայները ։

Գիւղերուն մէջ է որ կարելի է աւելի լաւ ուսումնասիրել ազգային նկարագիրը ։ Անդ, քիչ խղճմիտ վարչութեան մը խառնակութիւններէն եւ տաղտուկներէն հեռի, Պիրմանք ցոյց կուտան իրենց իսկական բընաւորութիւնը ։ Առոյգ ու հանճարեղ են, զուարթ ու մտացի, վեհանձն, սիրելով խաղն, պարն և հաճոյքները ։ Յոյժ հիւրընկալ օտարաց նկատմամբ, քաղաքավարութեամբ մը որ Ճարոնցիները կը յիշեցնէ, յոյժ զգայուն, անոխակալ, դիւրահաղորդ,

իշխանութիւնն յարգող, թող կուտան՝ առանց դիմադրելու՝ որ հարստահարուին եւ կը շատանան հայցելով Պուտտան, որպէս զի պաշտպանէ զիրենք ընդդէմ «հինգ թըշնամեաց, կրակը, ջուրն, աւազակները, չարեացակամներն եւ կառավարիչները»։ Իրենց մէջ դասակարգեր չկան որպէս ի Հնդիկս։ Պաշտօնական դաւանութիւնն է պուտտայականութիւնը. քահանայք յոյժ բազմաթիւ են, այլ նաեւ յոյժ ներող միւս դաւանութեանց նկատմամբ։ Ուխտ չեն ընէր, և ըստ հաճոյս՝ հոգեւորական կեանքէն աշխարհականը կ'անցնին։ Իրենց գլխաւոր պաշտօնն է մանչ տղայոց կարդալ գրել սորվեցնել. ուստի գրեթէ բոլոր Պիրմանները գիտեն կարդալ իրենց նուիրական գրքերը։

Ուրիշ ցեղեր, բոլորովին վարենի կամ կէս քաղաքակիրթ, կը բնակին այն լերանց մէջ որ Պիրմանիան կը բաժնեն Չինաստանէն, Սիամէն եւ Թոնքինէն։ Յիշենք նախ Քամտիներն, որոցմէ զինուոր կ'առնու Մանտալէի կառավարութիւնը։ Երկրագործ եւ վաճառական, յոյժ խաղաղ բնաւորութիւն ունին, եւ սակայն զէնքերն են որ երկրին փոխանակութեան դրամն են։

Կարեւորագոյն ցեղն, Քաքիէնները, կը բնակի թագաւորութեան հարաւային գաւառները. այլ ոչ մէկ կապ կը միացնէ զայնս ազգին հետ։ Կէս քաղաքակիրթ են Պիրմանիոյ հարաւակողմը. չինական սահմանագլխին վրայ ճշմարիտ վայրենիներ են, որոցմէ ուղեւորը պարտի զգուշանալ։ Ափիոն եւ ընդեղէններ կը մշակեն, այլ մանաւանդ աւազակութեամբ կը պարապին։

Յետոյ կուգան Քարէնները, երկու Պիրմանիաներուն մէջ ցրուած հանճարեղ ցեղ մը, արիասիրտ, ուղղամիտ, մէկ միլիոն հոգիէ բաղկացեալ։

Աւելցնենք թէ շատ քիչ երկիրներ կան ուր գտնուի լեզուներու այնքան մեծ զանազանութիւն. քանի մը հովիտներու մէջ, դրացի գիւղերու մարդիկ իրար չեն հասկնար։ Հինգ միլիոն կը հաշուի Ավայի թագաւորութեան ժողովուրդն, այլ այդ թիւը տարակուսի ներքեւ է։

Պիրմանիոյ հողն յոյժ բարեբեր է եւ բնական հարստութիւնք պիտի տասնապատկէին արագութեամբ եթէ Ավայի թագաւորութիւնը լաւ կառավարեալ լինէր։ Այլ Մանտալէի արքունիքը ինքն իսկ մեծ արգելք է գործոց բարգաւաճման եւ հանրային բարօրութեան։ Խօլ ծախուց սակ գտնելու համար, ահագին կանխավճարներով Չինացւոց տուած է վաճառականութեան քանի մը կարեւոր ճիւղոց մենավաճառը։

Բոլոր կարեւոր քաղաքները կը գտնուին Իրաւատիի ծովափանց վրայ։ Պամօ, առաջին քաղաքն որուն կը հանդիպինք հիւսիսէն գալով, գետին ձախ եզրին վրայ է, ծովէն 1200 քիլոմեթր ներս, Չինաստանի մերձագոյն քաղաքն, վաճառականութեան կեդրոն եւ կարեւոր նաւահանգիստ։ Յաճախակի աւերեալ պատերազմներէ, միշտ ոտք ելած է իւր աւերակաց վրայ. կը յիշուի թէ տարւոյս սկիզբն Չինացիք եւ Քաքիէններ յանկարծ գրաւեցին զայն եւ վռընտեցին Պիրման զօրքերը. այլ շատանալով իրենց աւարառութեամբ, ասպատակները ինքնին դարձան իրենց լեռները։ Պամօի մէջ, մեծ առեւտուր կը լինի ժադ քարին։

Այդ քաղաքէն վեր, բուն քաղաքներ չկան, այլ քաղաքաց մնացորդներ եւ շրջափակով պատած գիւղեր։

Պամօյէն վար, քանի մը հարիւր քիլոմեթր ասդին, կը գտնուի մայրաքաղաքաց խումբը, Մանտալէ, Ամարաբուրա, Սակաին եւ Ավա, այս վերջին երեքն լքեալ եւ աւերակ։ Յաճախ արքայական քմահաճոյքն է որ կը փոխէ մայրաքաղաքն։ 1857ին թագաւոր մը թողուց Ամարաբուրա, «Անմահութեան քաղաքն» եւ հաստատուեցաւ ի Մանտալէ, այժմու մայրաքաղաքն։ Ավա նոյն բաղդին վիճակած է 1837 ին։

Մանտալէ նոր քաղաք մ'է, շինուած չինական յատակագծով, այսինքն պարսպով մը որ կը պատէ պաշտօնական քաղաքը։ Պիրմանիոյ միւս մայրաքաղաքաց պէս, անդ կը տեսնուին բազմաթիւ տաճարներ, կուռքերով զարդարուն, յորս ոսկին ցանուած է լիաբուռն։ Մանտալէի բլրակին վրայ կայ մատուռ մը, որոյ կուռքը մատով ցոյց կուտայ այն վայրն ուր թագաւորն ի բարձուստ հրաման ստացաւ իւր պալատը կառուցանելու. ուրիշ կուռք մը, որ դէպ արեւելք կը նայի, ցոյց կուտայ այն ապաս-

տանն ուր պիտի փախչի Թագաւորն՝ Անգլիացիներէն ճողոպրելու համար ։

Մայրաքաղաքին հարաւակողմը կը գտնուի ուրիշ քաղաք մը, Բական, որոյ շուրջը կը գտնուին հին մայրաքաղաքի մը աւերակները. ուղեւորն անդ զարմանօք կը դիտէ հազարի չափ անվթար կռատուններ ։ Ապա կուգայ Նէնան-Եանք, նշանաւոր իւր բեդրոլի աղբիւրներով ։ Շարունակելով գետն ի վար իջնել, կը գտնենք Թայէտ-Միօ, ուր կը հասնինք անգլիական Պիրմանիոյ ։ Անդ այլ եւս մարդ քաղաքակիրթ երկրի մէջ է, որովհետեւ քիչ հեռի կայ Բրում քաղաքն, ուր կը յանգի Ռանկունի երկաթուղին, զոր Անգլիացիք կ'ուզեն երկնցնել մինչեւ ի Չինաստան ։

Պիրմանիոյ կառավարութիւնը բռնապետական է. Թագաւորին կամ իւր նախարարաց քմահաճոյքն է միակ օրէնքը ։ Տակաւին չէ մոռցուած արքայական նախորդ գերդաստանին անդամոց ջարդն՝ այժմեան Թագաւորին գահակալութենէն յետոյ ։ Կ'ըսուի սակայն թէ Թիպօ Թագաւորը պատասխանատու չէ այդ խժդժութեանց. իւր նախարարներն են որ ըրած են զայդ՝ ամեն հարստութեան փոփոխումէն յետոյ երեւան ելնող ներքին կռիւներուն առաջքն առնլու համար ։

Սակայն, եթէ Թիպօ Թագաւորին խորհրդականք վարանած չեն այդ մեծ ոճրին առջեւ՝ երկրին խաղաղութիւնն ապահովելու համար, չեն կրցած՝ հակառակ եւրոպացի սպայից եւ երկրաչափաց աջակցութեան՝ անգլիական զօրաց հետ ի կռիւ մտնելու վիճակի մէջ դնել զՊիրմանիա ։ Ծագելիք պատերազմին մէջ, ըստ ամենայն հաւանականութեան, Պիրմանիա հազիւ կրնայ ի հանդէս ածել 12,000 կանոնաւոր զօրք, մեծ մասամբ հետեւակազօր, որովհետեւ այդ պզտիկ բանակն աղքատ կը թուի հրետաններու եւ հեծելազօրաց կողմէ ։ Պիրմանն ընտիր զինուոր մը կը լինէր, եթէ լաւ հրամանատար ունենար. անխոնջ քալող, ժուժկալ, ոչինչով ապրելով, մեծ դիւրութեամբ կը յառաջանայ եւ լաւ կը կռուի պատնէշներու ետին, մինչդեռ չկրնար դիմադրել ճակատամարտի մը սպառնալեաց։ Անգլիացիք գիտեն զայս փորձառութեամբ եւ ապահովաբար ըստ այնմ պիտի վարուին ։

Պիրմաններն անշուշտ դիմադրութիւն մը պիտի փորձեն գետին վրայ, եւ թումբեր, պատնէշներ պիտի կառուցանեն. սակայն Անգլիացիք ամեն միջոց ձեռք առած են. պատնէշները քանդելու համար ծովառումբեր ունին, եւ ամրոցներուն համար՝ հրետաններ, խորտընկեցներ ։

Այժմ Անգլիացիք մեծ պատրաստութիւններ կը տեսնեն ի Ռանկուն ։ Յայտնի է թէ Ալպիոնի զաւակներն այնչափ բարակը չեն նայիր, երբ խնդիրը գաղթային նոր աշխարհակալութիւններ ընելու վրայ է։ Ծագելիք պատերազմին մէջ, իրենց զօրավարները լիաձեռն կրնան գործածել աֆղանեան պատերազմին առթիւ դիզուած անհուն ռազմամթերքները ։ Ուստի չեն տարակուսիր գործին յաջողութեան վրայ, եւ պէտք է ընդունիլ թէ Իրուատտիի եզերեայ քաղաքաց գրաւումն յոյժ դիւրին պիտի լինի ։ — Իրաւ է թէ նոյն իսկ Պիրմանիոյ գրաւումէն ետքն ալ դժուարութիւնք անհատնում են, եւ կռիւն յար անպակաս պիտի լինի Ավայի թագաւորութեան մէջ, սակայն անգլիական շահուց համար, պէտք էր որ վերնար այդ արգելքը Մեծին Բրիտանիոյ և Չինաստանի միջեւ. Եւ Անգլիացիք կը խորտակեն այդ արգելքը ։ Պամօյէն ի Չինաստան ճանբան երկար է, դժուարին, վայրենի ցեղերէ բնակեալ, այլ կարելի է ապահով լինիլ թէ անգլօ-սաքսոն յարատեւութիւնը չպիտի յոգնի ։

ՀԱՍԿԱՔԱՂ

ԱՌՈՂՋԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԴԻՒՐԱՀԱՍԿԱՆԱԼԻ ԴԱՍԵՐ

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ՄԱՐՍՈՂՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍ Գ.

Ստամոքսի հիւանդութեանց, ի մասնաւորի դժուարամարսութեանց պատճառաց մէջ կերակրոց ազդեցութեան վրայ հետեւեալ

խորհրդածութիւնները կ՚ընէ Ժէռմէն Սէ իւր մի նշանաւոր գործին մէջ (*)․

«Միօրինակ սնունդ մը՝ ստամոքսին թնդերները (միսերը) տեսակ մը անկարողութեան կը մատնէ, որով կ՚արգելու կերակուրները աղէկ մը ճզմուելու եւ խառնուելու։ Բայց ա՛յս չէ միակ պատճառը դժուարամարսութեան։ Միակերպ սնունդը, զզուանք բերելէ զատ, ժամանակ մը ետքը անբաւական կը լինի սնուցանել զմարդ, եթէ ուրիշ կերակրոց հետ չմիացուի․ ամենէն ընտիր միսերը, ամենէն դիւրամարս կերակուրները (բէֆթէք) առանձինն ուտուելով վնասակար կը լինին տկարացնելով մարմինը․ առողջ մարդու համար ջրօ-ածխածնէ ըսուած նիւթերու, որպէս են իւղերն ու շաքարեղէնք, օգնութիւնն պէտք է․ եթէ ոչ դժուարամարսութիւնը կը սկսի տեսակ մը անսուաղութեան պատճառաւ, ինչպէս միեւնոյն բանը յառաջ կուգար կերակուրներէ զզուելով չուտելու պատճառաւ։» Թէ ի՛նչպէս եւ ի՛նչ կապակցութեամբ անսուաղութիւնը կամ թերի սընունդը — այսպէս ըսենք դիւրաւ հասկցնելու համար — տեղի կուտայ դժուարամարսութեան, Սբալանձանի, Հայտնհայն, Շիֆ եւ Ժէռմէն Սէ ապացուցած են լայն բնախօսական փորձերով, բայց մենք ի բաց թողլով այդ բարձրագոյն տեսականներ՝ որք ի հարկէ անհասկանալի են մեր ընթերցողաց շատերուն, փութանք դառնալ խնդրոյն գործնական կողմին։

Մեր ընթերցողք գիտեն որ մեր նպատակ, որպէս պարզուած էր առաջին դասի մէջ, քննել էր պատճառները՝ որք ծնունդ կուտան այնչափ յաճախակի տեսնուող դըժուարամարսութեանց կամ ստամոքսի այլ եւ այլ հիւանդութեանց։ Արդ նայինք որ Գ. Ժէռմէն Սէի անսուաղութիւն այսինքն անօթութիւն կոչած վիճակը մեր մէջ կա՞յ եւ ո՞ր աստիճան է։ Յսաի սովորութիւն մը մըտած է մեր մէջ արդի քաղաքակրթութեան դիմակով, ըստ որում մարդ պէտք է միսով սնանի եւ ոչ ուրիշ կերակուրներով։ Բայց այդ՝ մեծ սխալ մ՚է զոր պէտք է այլ եւս բառնալ մեր մէջէն յանուն մեր առողջութեան։ Ահաւասիկ ինչո՛ւ։

Կերակուրները մեր մարմնոյն գաղտուկ ոյժ մը տալու կը ծառայեն․ այդ ոյժը երեւան կուգայ մեր քով ֆիզիքական եւ մտաւորական աշխատութիւններով։ Աւելի պարզ խօսելով, մեր մարմինը մի մեքենայ է․ ինչպէս մեքենայն շարժելու համար շոգի գոյացնելու համար տաքութիւն, նոյն պէս մարմնոյ մեքենայն շարժելու համար ոյժ պէտք է եւ ոյժը առաջ բերելու համար տաքութիւն պէտք է։ Ո՞ւր է ուրեմն մեր մեքենային կաթսայն եւ ջուրը․ — մեր մարմնոյ ամէն կողմը, կամ — աւելի ճիշդ խօսելով — մեր մարմինը կազմող ամէն հատիկ մէկ մէկ կաթսաներ են։ Իսկ ջո՞ւրը․ — Ջուրը վերեւ յիշուած ջրօ-ածխածնէ ըսուած կերակուրներն են (շաքար, ալիւրեղէնք եւ իւղեր)։ Երբ շարունակ միս կ՚ուտենք, շատ քիչ կերած կ՚ըլլանք այս վերջին նիւթեր, որչափ որ ալ քիչ շատ պարունակեն ատոնցմէ։ Հետեւաբար մարմինը անկանոն կերպով կը սնանի․ յօդուածի հիւանդութիւնք, որպէս է կօ-ի կոչուածը, փամփուշտի հիւանդութիւն եւ ատոնց հետ մէկտեղ ստամոքսի հիւանդութիւնք եւ առ հասարակ դժուարամարսութիւնք ծնունդ կ՚առնուն։ Եւ յիրաւի մեր դիւրակեաց անձանց քով այս հիւանդութիւնք անպակաս են, մանաւանդ որ մեր ասիական թոյլ կենցաղավարութիւն աւաւել եւս կը նպաստէ այս հիւանդութեանց տեղաւորման։

Բայց միթէ ասոր հակառակ կերակուրներ ուտելը — առաւելութիւն տալով անշուշտ — վնաս չտա՞ր մարսողական գործողութեանց։ — Դիւրաւ կ՚ըսէ թէ անոնք որ բոյսերով եւ նմանօրինակ կերակրովք կը սնանին, նիւթական եւ մտաւորական կողմերէ նախանձելի վիճակ մը չունին։ Շուտ կը յոգնին, շուտ կ՚անօթենան, ծանր եւ դժուար է անոնց մարսողութիւնը, եւ իրենց ստամոքսը գրգռելու համար աքօօլ գործածելու կը ստիպուին։

Շատ ճիշդ է յարգելի առողջաբանին այս խորհրդածութիւն․ եւ ամեն օր ականատես ենք բուսական սնունդին անբաւականութեան եւ վնասուց։ Դժբաղդաբար Կ. Պոլսոյ մէջ եանաֆ ին գլխաւոր կերակուրն է

(*) Germain Sée, Des dyspepsies gastro-intestinales․

պաստը կոչուած կերակուրները՝ որոնք այլ եւ այլ բանջարեղէններով կ'եփին ։ Ասոնց միսը այնչափ եփած է որ ոչ համը մնացած է եւ ո՛չ ույժը․ դալով բանջարեղէնին՝ հարկ չկայ ըսել թէ որչափ դէշ պատրաստուած է ։ Սօսերը՝ որք այնչափ սովորական դարձած են մեր մէջ կերակրոց համ տալու համար իբրեւ թէ, այն աստիճան վնասակար են որ կրնամք առանց չափազանցութեան անոնց վերագրել ստամոքսի հիւանդութեանց մի մեծ մասը ։ Անոնց մէջ կան կարգ մը դիւրաթթուելի նիւթեր, որպէս է «ֆօմաժ», որոնք խառնուելով կարգ մը աղտեղի իւղերու՝ ստամոքսի մէջ ծնունդ կուտան այլ եւ այլ ապականութեանց, կամ, քիմիական լեզուով խօսելով, տարբաղադրութեանց ։

Իւղերը յիշեցինք․ չմոռնանք հոս անոնց վրայ քանի մը կարեւոր խորհրդածութիւններ ընել ։ Կ. Պոլսոյ մէջ սխալ գաղափար մը զետեղուած է ամէն կարգի մարդոց մէջ ձէթի համար ։ Խե՛ղճ ձէթը ամէն տեսակ հիւանդութեանց պատճառ կը բռնուի, եւ ամէն բժիշկ, նկատելով այդ մթիր գաղափարը, ստիպուած է գրեթէ ամէն հիւանդի պահեցողութեան վրայ խօսած ժամանակը նախ եւ առաջ ձէթը արգիլել ։ Բայց ո՛րչափ անհիմն կերպով կ'ամբաստանուի այդ օգտակար սնունդը ։ Ըսել չենք ուզեր թէ յոյժ դիւրամարս կերակրոց մէջ դասելի է այն․ գիտենք որ իւղերը, ի մէջ որոց ձէթն ալ, ծանր կը մարսուին բաղդատելով այլ կերակրոց ։ Սակայն մի՛թէ սովորաբար գործածուող միւս իւղերը աւելի՞ արժէք ունին եւ աւելի՞ դիւրամարս են քան զայն ։ — Ո՛չ․ ընդհակառակն կրնանք աներկիւղ պնդել որ առաջինները աւելի սուրին են որակութեամբ եւ դժուարին մարսողութեան համար ։ Հաստատուած է այսօր թէ Կ. Պոլսոյ մէջ ի վաճառ հանուող ամէնէն ընտիր կարծուած եւ «ջէպէ» կոչուած իւղերն իսկ նախանձելի վիճակ մը չունին մաքրութեան, անարատութեան կողմէ ։ Բայց երա՛նի թէ ամէն տեղ կարելի ըլլար գործածել այդ նուազ անմաքուր «ջէպէը» ։ Դժբաղդաբար, դեռ այսօր Ճաշարանաց մեծ մասին մէջ այնպիսի իւղեր կը գործածուին որոց ծնունդը յոյժ տարակուսելի է ։ Բաւական է աչօք համոզուելու համար մտնել մեր մայրաքաղաքի Ճաշարանաց մին եւ պընակ մը կերակուր առնել, մանաւանդ պաստը կոչուածներէն ։ Քիչ մը ախորժակդ սրելու ժամանակ չունեցած, կը տեսնես որ արդէն զզուեցուցիչ եղանակաւ մը կը սառի եւ դուրս կուտայ իւր դոյնը ։

Բայց ձէթը այսպէս չէ․ ընդհակառակն ձէթը մեծ մասամբ մաքուր կը հասնի մեզ, եւ այսօր որ հաստատուած է իւղային նիւթոց մեծամեծ օգուտները թէ՛ առողջութեան եւ թէ՛ հիւանդութեան ժամանակ, ո՛չ միայն պէտք չէ վանել այդ բաւական ախորժահամ նիւթը մեր սննդոց մէջէն, այլ ջանալու է լաւ եւս ընտելանալ անոր ։ Ուրիշ խնդիր է ստամոքսի հիւանդութեան մը գտնուիլը․ այս պարագային բժշկին մասնաւոր պատուէրով կը հրաժարուի անկէ ։ Այս մասին ալ բացառութիւններ կան․ ստամոքսի հիւանդութիւն ալ կայ որ բնաւ արգելք չյարուցաներ անոր գործածութեան, ինչպէս կը վկայէր վերջին անգամ (Նոյ. 15) ինձ դիմող Գում-Գաբուցի մի տիկին՝ որ ստամոքսի հիւանդութիւն մը ունենալով հանդերձ կ'ապահովցնէր զիս թէ ձէթը բնաւ չէր դպչէր իրեն, մինչդեռ կաթը, որ ամենէն դիւրամարս կերակուրն է, խիթ եւ փորհարութիւն կուտար նմա ։ Աստ է առաւել քան երբէք կրկնելու պարագային այն առածը թէ «Կեր ինչ որ կը մարսես եւ ո՛չ թէ ինչ որ կը սիրես ։» Քրիւվիէ մեծանուն բժիշկը գիտցած էր այդ սկզբունք, եւ երբ իւր հիւանդանոցին մէջ պառկող եւ ստամոքսի ծանր հիւանդութիւն մը ունեցող հիւանդին ոստրէ ուտել կը հաւանէր, իւր աշակերտաց զարմանքը կը պատճառէր ։ Այլ սոցա հետ մենք ալ համոզուած ենք այժմ թէ գիտուն ուսուցիչը բնութեան — կամ բնախօսութեան — ցուցուցած շաւիղին կը հետեւէր հրաշիւք զոգցես բուժելով իւր յուսահատ ախտաժէտը ։

ՏՕՔԹ. Ռ. ՌՕՊԷՆՍՕՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ ԵՒ ԱԼԶԱՍ-ԼՕՐԷՆ

(ՖՐԱՆՍԵՐԷՆԷՆ ՆՄԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆ)

Գըժոխըմբեր ծերուկ Գերմանն է սիրահար.
— «Սէրդ իմ, կ'ըսէ իւր նոր որսին հեգ դալկահար,
Դէպ ինձ դարձուր կապոյտ աչերդ, թող զքեզ
դիտեմ».
Եւ վախնալով անոր նայի կոյսն այն ատեն ։

— Օ՛ն ա՛նդր, կ'ըսէ, ի՞նչ կ'երկընչիս ։ Ուարտաա-
ուալիր
Աչերն կուսին շող մ'արձակեն վըրէժխնդիր ։
— «Իր երբեմըն մարտընչեցայ առիւծուց հետ,
Այլ քու դիմացդ կը դողդոջեմ երանաւէտ.»

Եւ նա կանգուն կը մնայ անդ ։ Տառապանք բիւր,
Արտասուք, ամօթ դրոշմըւած են ի ճակատն իւր.
Ո՛հ, այդ կոյսըն, այժըմ թառամած ու վըշտագին,
Թարմադէղ էր երբ զայն մեզնէ առին տարին ։

Ծերուկ Գերմանն կը համոզէ մեղմ հանդարտիկ
Թէ անցեալն է տըղայական մի խաղալիկ.
Այլ կոյսըն գոդ մարմարակերտ է մի արձան
Իւր մերժմանց մէջ անդրդուելի եւ անսասան.

— «Իմ քաղցրութիւնն օգուտ չունի՞. Այլ ես
բիրտ եմ,
Կ'ըսէ Գերմանն. իրաւունքն է հզօրագունին.
Եւ պիտ' պատուեմ քու սառնութեանդ ցուրտ
փարագոյր».
Ու կը խընդայ մի ծիծաղով մահահամբոյր ։

Այդ դըրդանոյշ փափուկ մարմինն, այո՛, իշխա՛ն,
Ըստացուածքդ է, ինչք է իրօք, դուն առի՛ր զայն
Այլ յուսահատ մի սիրտ տրոփէ այդ մարմնոյն տակ,
Ու՛մ երբէք ոչ պիտ' տիրանաս, արիւնկըզա՛կ ։

Անօգուտ են եւ աղաչանք, ըսպառնալիք.
Ամենայն ինչ կ'արհամարհէ այդ սեգ աղջիկ.
Եւ ինչ որ ալ ընես եւ ինչ որ ալ ըսես,
Ո՛հ, չես կարող յաղթահարել այդ կուսին վէս.

Սակայն Գերմանն ցնորաց մէջ կը յամառի,
— «Ա՛հ, տեսնենք, ի՞նչ կ'ուզես, կ'ըսէ». Նա
կը ժըպտի,
Եւ տըխրանոյշ կապոյտ աչերն վեր առնըլով՝
— «Կ'ուզեմ, կ'ըսէ, մի միայն դառնալ իմ մօրս
քով» ։

Լ. Բ.

ՆՈՐԱՎԷՊ

ՊԵՐԹ ՏԸ ՍՕԼԱՆԺ

— Ի՞նչ կայ, Էլթիէն, ի՞նչ կոխ է այդ ։

— Կ'աղաչեմ, տիկին, ներեցէք քիչ մը ձայնս բարձրացնելուս, պատասխանեց սենեկապանն՝ որոյ ուղղուած էր այդ հարցումն. ի զուր կ'աշխատէի հասկցնել յանձնակատարի մ'որ պարոն կոմսին նամակ մը բերած՝ անձամբ կ'ուզէր յանձնել անոր, եւ ես կ'ըսէի թէ պարոն կոմսն ամսուան մը համար բացակայ ըլլալով չէր կարող տեսնել զայն ։ Հակառակ բոլոր իմ դիտողութեանցս այդ բարի մարդուկը կը պնդէր եւ կ'ուզէր տեսնել Պ. կոմսը. վերջապէս, համոզուեցաւ եւ որոշեց մեկնիլ՝ երբ հաստատապէս խոստացայ իրեն այդ նամակն այսօր իսկ ղրկել ։

— Շատ աղէկ, ըսաւ նորատի կինը, տուէք ինծ, որ իմ նամակիս հետ ղրկեմ ։

Եւ նամակը ձեռքը իր արդուզարդի սենեակը մտաւ ։

Ոչինչ այնքան գեղանի է՝ որչափ կոմսուհին տը Սօլանժ ։

Անոր կանոնաւոր եւ փայլուն դէմքը շրջանակուած էր գեղեցիկ ոսկեթել խարտեաշ մազերով. կապոյտ աչերուն վրայ գլանուած սեւ եւ երկայն արտեւանունքն՝ աւելի փայլ մը կուտային անոր մորթին թափանցիկ ճերմկութեանը ։ Նուրբ եւ սքանչելի հասակ մը, Սանտրիյյոնի ոտից հետ մրցելու արժանի փոքր ոտներ եւ ազնիւ ձեռքեր կ'ամբողջացնէին այդ գեղանի, բարեսիրտ եւ պաշտելի կոմսուհւոյն գեղեցկութիւնն ։

Հազիւ տասն եօթ տարեկան հասակին մէջ ամուսնացած էր Սօլանժ կոմսին հետ՝ որ ջերմագին կը սիրէր զայն, եւ անոր սիրոյ առաջին համբոյրներուն տակ սկսած էին զարթնուլ իր սրտին զգացումները ։

Կեանքն իր ամենազուարթ երեւոյթով կը ժպտէր իրեն. երբէք իր ամուսնական կենաց չորս տարուան միջոյին մէջ ամենաթեթեւ կասկած մ'իսկ իր երջանկութիւնը չէր վրդոված ։

Սակայն այդ օր՝ Նորատի կինը տխուր էր․ ամուսնութենէն ի վեր առաջին անգամն էր որ մինակ մնացած էր։ Իրաւ է որ ադոր յանցանքը կոմսինը չէ, վասն զի ինք էր պատճառ այդպէս առանձին մնալուն։

Ամուսնոյն հետ հրաւիրուած էր՝ իրենց բարեկամներէն միոյն կողմանէ, Նորմատիայի մէջ Բռէյլէյի դղեակն՝ որսորդութեան եղանակին մէջ քանի մ՚օր անցունելու․ կոմսուհին չէր կրցած ընկերանալ իւր ամուսնոյն՝ քիչ մը տկար ըլլալուն համար, բայց ստիպած էր զկոմսն որ առանց իրեն երթայ, խոստանալով անոր՝ որ քանի մ՚օրէն ինքն ալ ետեւէն կը հասնի։

Կոմսը չէր ուզած վայելել զուարճութիւն մ՚ուր չպիտի կրնար ընկերանալ իւր կինն։

Աստի ծագեցաւ վեհանձնութեան պայքար մ՚որուն մէջ կինն՝ ինչպէս միշտ՝ յաղթանակեց։

Ինչպէս ըսինք, նոյն օրը կոմսուհին տրխուր էր։

Իւր կամաց հակառակ, ամուսնոյն անցեալ կենաց վրայ կը մտածէր, եւ ինքն իրեն կը հարցնէր թէ՝ արդեօք երբէք զինքը սիրածին պէս ուրիշ կին մը սիրա՞ծ էր։

Իբր պատասխան իւր հարցման՝ թուղթի ճմըրտկելու թեթեւ ձայն մ՚իւր ուշադրութիւնը գրաւեց։

Աչերը ձեռքը բռնած նամակին դարձունելով, տեսաւ որ անզգուշութեամբ անոր կնիքը խզած էր։

Սարսուռ մը զգաց, եւ բուռն նախանձ մը պաշարեց սիրտը։ Կոմսին ուղղուած այդ նամակն՝ զոր անմիջապէս յանձնելու համար այնչափ թախանձած էին, կնոջ մը կողմանէ եկած էր։

Սրտին ծարաւէն խելքը կորսուած, չը կրցաւ ըմբռնել թէ այդ նամակ նուիրական պարտ էր ըլլալ իրեն, եւ անյապաղ բացաւ զայն։ Քանի կը կարդար, իւր յուզմունքը կ՚աւելնար եւ չէր կրնար ծածկել։

Ահաւսիկ նամակին պարունակութիւնը․

« Մահուան անկողնոյս մէջէն կը գրեմ ձեզ, Բօլ։

« Այլ եւս չէի ուզեր ձանձրացունել ձեզ իմ յիշատակովս, բայց անհրաժեշտ պարտականութիւն մը այսօր կ՚ստիպէ զիս այնպէս ընել։

« Ձիս լքանելէդ ամիս մը վերջ՝ հասկցայ թէ մայր էի։

« Այդ բան իմանալուս պէս ուզեցի գրել ձեզ, բայց դուք արդէն ամուսնացած էիք։

« Ի՞նչ կրնայիք ընել ինծ․ միայն ստակ ղրկել...... ստա՛կ ...... զայն ընդունի՛լ...... այդ բան իմ սէրս պիտի ստորնացնէր ...... իմ զաւկիս համար ողորմութիւն խնդրել էր .... չուզեցի այդպիսի բան մ՚ընել։

« Խնայողութեան եւ աշխատութեան շընորհիւ կարող եղայ մինչեւ այսօր իմ սիրելի Բօլիս մեծցնել...... բայց հիւանդութիւնն ստիպեց զիս աշխատութիւնս ընդհատելու ...... աղքատութիւնը վրայ հասաւ, ... մահամերձ վիճակի մէջ եմ, Բօլ, եւ պիտի մեռնիմ, աշխարհիս վրայ խեղճ որբը ձգելով։

« Հիմա, որ զաւկիս համար այլ եւս ուրիշ բան մը չեմ կարող ընել, պարտականութիւնս կ՚ստիպէ զիս իւր հօրը դիմել։

« Եկէք, յանուն երկնից, Բօլ, մի՛ թողուք զիս մեռնիլ այն սարսափելի մտածմամբ թէ՝ իմ ետեւէս զաւակս ալ պիտի մեռնի անօթութենէ եւ ցուրտէ...... այդ բան՝ խիստ անգութ պատիժ մը պիտի համարիմ իմ ըրած յանցանացս համար։

« Վայրկեան մը մի՛ կորսնցնէք, Բօլ, թողէք որ աչերս յաւիտեան գոցուելէ առաջ, տեսնեն որ ձեր զաւակը գրկած էք ձեր ձեռքերով։

« ՀԵԼԷՆ »

— Ուրեմն, ըսաւ կոմսուհին, աչերն արտասուօք լի, Բօլի ինծ համար ունեցած սէրն՝ այս կնոջ թշուառութեան պատճառ եղած է .... և անոր մահուան ակամայ պատճառն ես եմ։

Օ՛, ոչ...... այդպէս առանձին եւ լքեալ չը պիտի մեռնիս, խե՛ղճ Հելէն...... չը պիտի մեռնիս այն սոսկալի մտածմամբ թէ քու խեղճ փոքրիկ որբդ ոչ ոք պիտի ունենայ զինքը...... սիրելու եւ պաշտպանելու, վասն զի այժմէն իսկ նա իմ աղջիկս է, եւ Բօլի չըրածն ես պիտի ընեմ։

Այդ խօսքերն ըսելով՝ տիկին տը Սօլանժմթադոյն շրջազգեստ մը հագաւ, անցաւ ծաղկանց ջերմանոցէն որ իւր արդուզարդի

սենեակին քովն էր, եւ գնաց փոքրիկ պորմն, որ իրեն սիրած մէկ տեղն էր պարտէզին խորը շինուած, յետոյ գաղտնի դըռնէ մը դուրս ելաւ, որ կը հանէր Քլիշի փողոցը կառաց կայարանին մօտ, ուրկէ կառք մը նստելով Հելէնի տունը գնաց։

*
* *

Տիկին տը Սօլանժէ առաջ մտնենք խեղճ Հելէնի բնակարանը։

Բոլորովին խարխլած, պատերը սեւցած եւ խոնաւ աղքատիկ սենեակի մը մէջ կը բնակէր, ուր ձմեռուան սառնաշունչ հովն ամեն կողմէ կը փչէր եւ ապակիներուն բախելով կոտրած ապակիի մը միջոցաւ մինչեւ սենեակին մէջ կը մտնէր։

Իբր անկողին՝ մի միայն առանց վերմակի եւ առանց սաւանի յարդէ խշտեակ մը կար, իսկ կարասեաց տեղ, հին, կոտրած եւ փխաթէ հիւսուած թիկնաթոռ մը եւ սեղանի տեղ բաւական բարձրկէկ փայտէ նստարան մը։

Վառարանի նշոյլն անգամ չկար։

Թշուառութիւնն իւր ամենէն սոսկալի վիճակին մէջ կը ներկայանար։

— Մայրի՛կ, անօթի եմ, ըսաւ իւր խշտեակին տակէն վտիտ դիմօք եւ պատառատուն շրջազգեստ հագած վեցամեայ փոքրիկ աղջիկ մը։

Այս խօսքերուն վրայ, կին մը կամ լաւ եւս ստուեր մը այնպէս դժգոյն՝ որ տեսնողը դիւրաւ պիտի գուշակէր թէ մօտ է մահուան ճիրաններուն որս երթալու, բարձրացուց իւր աչերը դէպ երկինք բոլորովին յուսահատած։

Այդ կինը Հելէնն էր։

— Նօթի՛, աղջիկս նօթի՛ է, եւ ես բան մը չունիմ տալու անոր։

Խեղճ մայրը գլուխը ձեռքերուն մէջ ծածկեց եւ կիզիչ արցունքներ նորա աչերն ի վար հոսեցան։

Յանկարծ ուրախութեան ճիչ մ'արձակեց։

— Բօլի՛ն, ե՛լ, սիրելի աղջիկս, ուզածդ կայ հոն, ըսաւ......մատովը սենեակին մէկ անկիւնը ցոյց տալով։

Փոքրիկ աղջիկը չը թողուց մօրն որ խօսքը լմնցնէ, եւ վախնալով անոր մօտեցաւ։

— Այս առաւօտ մեր բարի դրացուհւոյն քեզ բերած փոքրիկ հացի՞ն համար կ'ըսես։

Հելէն նշանացի այո ըսաւ։

— Օ՛, յանդիմանէ զիս, մայրիկ, ըսաւ տղեկն, ես յոյժ որկրամոլ եմ, շատ նօթի էի եւ տեսնելով որ դու չէիր ուտեր, ես կերայ զայն։

— Յանդիմանե՛լ զքեզ, սիրելի զաւակս, ըսաւ խեղճ մայրն իւր զաւակը բազկացը մէջ առնելով, բայց արդէն քեզ համար պահած էի զայն...... այժմ այլ եւս բան մը չունիմ...... բա՛ն մը չունիմ։

Եւ իւր փոքրիկ աղջկան պատճառելիք վիշտը մտածելով՝ աղեկէզ հեծկլտանք մը տակնուվրայ ըրաւ Հելէնի սիրտն։

— Օ՛, մի լար, մայրիկ, ըսաւ փոքրիկ Բօլինը, իւր մօրը ծնկուըներուն փարելով եւ իւր թեւերն անոր վզին փաթթելով, նայէ՛, անցաւ, այլ եւս անօթի չեմ։

— Սիրուն զա՛ւակս, այդ տարիքիդ մէջ տառապիլդ տեսնե՛մ, եւ ես մայրդ ըլլալով՝ չը կարողանա՛մ բան մ'ընել քեզ, սոսկալի բան է....Բայց կը դողդողջես, սիրուն զաւակս, եւ քու փոքրիկ սառած անդամներդ տաքցնելու համար կրակ չունիմ։ Գէթ արգիլեմ ցուրտին այս կոտրած ապակիէն ներս մտնելն։

Հելէն պզտիկ աղջիկը գետինը դրաւ, անկողինէն ելաւ, եւ հազիւ կրնալով ոտքի վրայ կայնիլ՝ գնաց պատուհանին տակէն թուղթի կտորներ առաւ, եւ մեծ ջանքեր ընելով՝ հազիւ կրցաւ յաջողիլ հովին պատուհանէն ներս մտնելն արգելուլ։ Յետոյ թիկնաթոռին քով գալով ուժաթափ մէջն ինկաւ։

Հելէն տեսնելով որ պզտիկ աղջիկը դեռ ցրտէն կը դողդղար, իւր ուսին վրայի հին շալն հանեց եւ տղուն վիզը եւ մարմինը փաթթելով ծնկուըներուն վրայ առաւ զայն։

— Աղէկ՝ մը սրտիս կրթնէ որ տաքնաս, սիրելի աղջիկս, ըսաւ. սիրտ առ, աւելցուց յետոյ, քիչ մը վերջն ո՛չ նօթութենէ եւ ո՛չ ցուրտէն պիտի տանջուիս։

— Արդեօք ինձ պատմած գեղեցիկ վէպերուդ մէջ գտնուածին նման բարի ոգի մը մեզ օգնութեա՞ն պիտի գայ։

— Ո՛չ, սիրելիս, հայրդ պիտի գայ քեզ ազատելու այս վիճակէն։

— Հա՜յրս, ըսաւ զարմացմամբ փոքրիկ աղջիկը. բայց ինծ ըսիր թէ նա հեռու է.... շատ հեռու։

— Այո, բայց վերադարձած է։

— Եւ այսօր պիտի գա՞յ...... եւ մեզ ուտելի՞ք պիտի բերէ.... ի՜նչ երջանկութիւն։

Եւ տղան ուրախութեամբ ձեռքերն իրարու զարկաւ։

Հելէն, այսպէս խօսելով՝ համոզուած էր թէ ճիշդ կը խօսէր։

Պարոն տը Սօլանժի սիրտն ու վեհանձնութիւնը կը ճանչնար, եւ չէր վարաներ թէ՝ յանուն իրենց զաւակին՝ իր մահուան անկողնոյն քով կոչած ըլլալով զայն, պիտի փութար անմիջապէս գալ։

Այնու հանդերձ, հակառակ իր կամաց, մտահոգութիւնը նորա սիրտը պաշարած էր։

Ժամանակը կ՚անցնէր, Բօլ իր նամակն ընդունած ըլլալու էր, եւ չէր գար։

Միշտ կը յուսար, բայց քանի՛ կը մտածէր որ Պ. տը Սօլանժ կ՚ուշանար, յուսահատութեան մէջ կ՚իյնար, նաեւ կ՚զգար թէ մահը մօտեցած էր իրեն, եւ թէ կարելի էր մի քանի վայրկեանէն յաւիտեանս պիտի բաժնուէր իր աղջիկէն, աւելի եւս սիրոյ գորովանօք իր սրտին վրայ կը սեղմէր զայն։

* * *

Տիկին տը Սօլանժի կառքը վերջապէս կանգ առաւ սեւցած պատերով հին տան մ՚առջեւ, որուն պատուհաններէն ապակիի տեղ լաթի կտորուանք դրուած էին։

Պերթ՝ անձամբ կառքին դռնակը բանալով՝ նեղ նրբանցքին մէջ մտաւ։

— Բաւական է որ շատ ուշ մնացած չըլլամ, մրմնջեց եւ երկիւղալից զգացում մը նորա սիրտը յուզեց։

Գուշակելով թէ՝ խեղճ Հելէն այս խարխուլ տան վերնայարկը միայն կրնար բնակիլ, աղտոտ եւ կոտրտած սանդխէ մ՚ամենէն վերի յարկն ելաւ։

Հոն կանգ առաւ, չը գիտնալով թէ այն կոտրտած դռներէն ո՞րը զարնէր, բայց «զաւակս» բառը իրեն յայտնեց թէ ո՛ր դուռը պէտք էր բանալ։

Դրան ճռնչիւնէն Հելէն աղաղակեց։

— Վերջապէ՛ս։ Ահա հայրդ։

Փոքրիկ Բօլին իսկոյն դէպի դուռը վազեց։

— Հայրիկս չ՚է, սիրելի մայրիկ, ըսաւ, բարի ոգին է եւ տես ի՛նչ գեղեցիկ է։

Կոմսուհին, սրտայոյզ, սեմին վրայ կանգ առաւ։

Հելէնի եւ իր զաւակին թշուառ վիճակը տեսնելով՝ աչերն արտասուօք լցուեցան։

Հելէնի արձակած ուրախութեան աղաղակին յաջորդեց յուսահատութեան ճիչ մը։

— Այն չ՚է՛...... զիս ալ...... իր զաւակն ալ կը լքանէ, եւ մահամերձ կինը իր թիկնաթոռին մէջ ինկաւ հեծեծագին։

Տիկին տը Սօլանժ դէպ ի անոր յառաջացաւ։

— Ոչ, Բօլ չը լքաներ զձեզ, խեղճ կին. եթէ Փարիզ գտնուէր ինքն հիմա քովդ էր։ Փարիզէն բացակայ ըլլալով նամակնիդ չ՚կրցաւ ստանալ, եւ ե՛ս, իր կինն՝ եկայ ձեր մայրական սիրտը ապահովցնելու. եթէ մահը զձեզ ձեր սիրասուն աղջիկէն զատէ, նա երկրիս վրայ մինակ չը պիտի մնայ։

Այս խօսքերն ըսելով՝ կոմսուհին Հելէնի քովը նստաւ եւ ըսաւ.

— Բայց, ինչո՞ւ այսչափ ուշ դիմեցիք Բօլի։

— Վասն զի իրաւունք չ՚ունէի դիմելու. Պ. տը Սօլանժ ամուսնացած էր եւ ի՞նչ կրնար ընել ինծ.. ստակ միայն պիտի ղրկէր, ես չը պիտի ընդունէի ստակն...... ինչպէս որ իրեն գրած էի...... ըրած խնայողութեամբս եւ աշխատութեամբս կարող եղայ մինչեւ այսօր իմ խեղճ փոքրիկ Բօլինս մեծցունել, բայց այժմ որ զաւակիս համար այլ եւս բան մը չեմ կարող ընել, այն պաշտպանութիւնը զոր իբրեւ կին պարտ էի մերժել, մայրական պարտաւորութիւնը կը հրամայէ ինծ այսօր խնդրել իրմէ։

— Բօլ որչա՞փ յանցաւոր եղած է ձեզ նկատմամբ, յարեց տիկին տը Սօլանժ, բերնէն փախցնելով այն խորհուրդն որ վայրկեանէ մ՚իվեր իր միտքը պաշարած էր.

— Մ՚ամբաստանէք ձեր ամուսինը, տիկին, ըսաւ Հելէն աշխուժիւ։

— Է՛, ի՞նչ, մի՛թէ դուք պաշտպանելո՞ւ.

կ'ելնէք զայն, որ ձեր կորստեան պատճառ եղած է։

— Պարտաւորութիւնս այնպէս կը պահանջէ, Տիկին. վասն զի Պարոն տը Սօլանժ իւր սէրն ինձ խոստովանած միջոցին, ինձ խաբուսիկ յոյսեր չը տալու անկեղծութիւնն ունեցաւ, բայց ես զինքը կը սիրէի եւ իմ անոր համար ունեցած սէրս ամեն բանի յաղթանակեց։ Երբ անձնատուր եղայ իրեն՝ գիտէի թէ չպիտի կրնայի երբէք կրել անոր անունն. և երբ ուղղամտաբար եկաւ իմաց տալ իւր ամուսնութիւնը, թէեւ մեծ եղաւ իմ ցաւս՝ բայց ես ամեն օր կ'սպասէի այդ զեկուցման։

Տիկին տը Սօլանժ գորովանօք կը դիտէր այն կինն, որ փոխանակ զինքը անպատուող անձն անիծելու՝ կը ջանար արդարացնել զայն այն կնոջ աչաց առջեւ, որոյ համար նա լքած էր զինքը։

Սրտայոյզ եւ գորովալից, Հելէնի ձեռքերն իւր ձեռաց մէջ առաւ։

— Խե՜ղճ կին, գոչեց. ո՛րքան վեհանձնօրէն եւ անձնուիրաբար Բօլը կը պաշտպանէք, այնչափ յանցաւոր կ'երեւի նա իմ աչաց։

— Մի՛ ըսէք այդ բան, յարեց Հելէն, մի՛ թողուք զիս որ մեռնիմ այն սոսկալի մըտածմամբ թէ՝ իմ ձեր ամուսնոյն դրած նամակս ձեր երջանկութիւնը քայքայելու պատճառ պիտի ըլլայ։ Ո՛հ, եթէ մօտալուտ մահս զիս չստիպեր Պ. տը Սօլանժի յայտնել Բօլինի ծնունդը, կ'երդնում թէ երբէք չը պիտի իմացունէի այդ բան անոր... բայց միթէ կրնայի՞ առանց պաշտպանի թողուլ այդ խեղճ որբն աշխարհիս վրայ, կըրնայի՞ իւր հօրը չըսել թէ աղջկանդ օգնութեան հասիր, եթէ ոչ նօթութենէն և ցուրտէն պիտի մեռնի։

— Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ... պատասխանեց կոմսուհին, դուք այդ խեղճ եւ փոքրիկ արարածին նկատմամբ ձեր ունեցած պարտականութիւնը մինչեւ վերջը լաւ ի գործ դըրած էք, հիմայ ինձ կ'իյնայ ձեր եւ ձեր սիրելի զաւակին նկատմամբ ամուսնոյս ըրած անիրաւութիւնները դարմանել. կը կրկնեմ ձեզ, Հելէն, թող ձեր սիրտն հանգիստ ըլլայ. Բօլ ո՛չ միայն ձեր աղջիկն պիտի ճանչէ եւ պիտի սիրէ, այլ կ'երդնում ձեզ թէ՝ այս վայրկեանէս նա մեր զաւակը պիտի ըլլայ եւ ձենէ վերջ՝ ես իրեն մայր պիտի ըլլամ։

— Դո՛ւք, դո՛ւք, գոչեց Հելէն, ձեռքերը միացնելով եւ հիացմամբ Պերթի նայելով։

(Շարունակելի է)

ՏԱՌԻՍԱ—ՌՈՒԻ

Թարգմ. Տ. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

ՋԱՆԱՁԱՆՔ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԱՉԵՐԷ ՄԱՆԵԱԿ ՄԸ

Իւր տեսակին մէջ մէկ հատիկ մանեակ մը ապսպրուած է Նիւ-Եորքի մեծ ակնագործաց, Թիֆանի եղբարց։ Այդ մանեակը պիտի բաղկանայ բերուվեան մամիաներու աչաց գեղեցիկ հաւաքածոյէ մը, զորս հարաւային Ամերիկայէն բերած է Պ. Վ. Է. Գիւրդիս, անդամ գիտական յանձնախմբի մը որ վերջերս այդ կողմերը ղրկուեցաւ Միացեալ-Նահանգաց կառավարութեան կողմէ։ Այդ աչերէ շատեր, կուգան Արիգայէ, ուր ընդարձակ գերեզմաննոցներ լեցուն են շիրիմներով. մամիաներն այնքան հասարակ են անդ որ դիւրաւ կարելի է ունենալ անոնցմէ երկու երեք տօլար վճարելով։

Այդ աչերն անողորկ վիճակի մէջ պըղընձի դեղին գոյն մ'ունին եւ բոլորովին անթափանց են։ Այլ իրենց արտաքին կեղեւն մէկդի առնելով, սառնենին երեւան հանելով եւ խնամով յղկելով, կ'ունենանք նարնջագոյն թափանցիկ ոսպ մը որ քիչ մը կը նմանի արեւակնի, եւ յոյժ զարմանալի քար մը կը կազմէ, որ երփներանգ գոյներ ու ճաճանչումներ ունի։ Կը կարծուի թէ այդ բիւրեղներուն տարօրինակ գոյնն յառաջ կուգայ կա՛մ գործարանական փոփոխութենէ մը՝ որ ծագում կ'առնու իրենց հնութենէն, կա՛մ ճշմարիտ քարացումէ մը եւ կա՛մ զմռսման համար գործածուած հակափտական նիւթոյ գործողութենէն։ Ինչ որ ալ լինի, սա ստոյգ է թէ այդ աչերուն յղկման աշխատող գործաւորներէն մի քանին յանկարծ հիւանդացան, արսէնիքով թունաւորման հանգունատիպ ախտանիշերով։ Ասկէց երկիւղ մը ծագեցաւ բոլոր գործարանին

մէջ․ միւս գործաւորները, կա՛մ նոյն հիւանդութենէն բռնուելու վախով, կա՛մ նախապաշարմամբ, մերժած են յղկումը շարունակել: Ուստի աշխատութիւնք առայժմ ընդհատուած են։

Մինչեւ որ վերսկսին, զանազան բնագէտք քննած են մանեակը կազմելու սահմոնեալ աչերը, եւ անոնցմէ ոմանք կը հաւաստեն թէ ասոնք իրօք մարդկային աչեր չեն, այլ «էյշ» ձկան։ Այդ կարծիքը բերուցի հնագիտացն է․ կը հաւաստեն թէ զմռսողք սովորութիւն ունէին ձուկի աչեր դնել իրենց յանձնուած դիակներուն բնական աչաց տեղ: Մումիաներն, զետեղուած իրենց յայտնի դիրքով (նստած եւ ծունկերը կզակին տակ բերուած), արդարեւ յաճախակի կ'ընդունէին իրենց ազգականաց այցելութիւններն: Ուստի կարեւոր էր որ աշխատութիւնն լաւ երեւէր, եւ «էյշի աչքն՝ շատ շուտ կարծրանալու յատկութիւնն ունենալով՝ աղէկ կը ծառայէր մարդկային աչքի տեղ: Այս առարկութեան ույժ կուտայ սա իրողութիւնը թէ Թիֆանի եղբարց յանձնուած սառնենիները տամնեւութ հազարերորդամետր տրամագիծ ունին, ինչ որ չափազանց է մարդկային աչաց համար։ Մնաց որ, յայտնի է թէ «էյշի չորցած աչերն արդարեւ մարդկային աչաց երեւոյթն ունին: Սակայն եւ այնպէս, բրիտանական թանգարանի անդամ Բամմոտի եւ Հաւմպոլտի բարեկամ եւ աշխատակից տոքթոռ Թէչուտիի նման երեւելի հեղինակութիւնք կը պնդեն թէ Պ. Գիւրդիսի Բէրուէն բերած աչքերն իրօք մարդկային աչեր են։

(ԹԱՆ)

ԱՆԳԼԻԱՑԻ ՋԿՆՈՐՍԱՑ ԱՒԵԼՈՐԴԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Սիրայօժար կը խնդանք վայրենեաց եւ նախնեաց սխալ գաղափարներուն, նախապաշարմանց և աւելորդապաշտութեանց վրայ․ այլ շատ դիւրաւ կը մոռնանք թէ նանրահաւատութեան թուականը տակաւին լրացած չէ, և թէ հարկ չկայ շատ հեռուները երթալ օրինակներ գտնելու համար։ Թայմզի մէկ թղթակիցն Սթէթսի (Նորքշայրի ծովափանց վրայ) գիւղին ձկնորսաց աւելորդապաշտութեանց հետեւեալ պատմութիւնը կը ղրկէ իւր լրագրին։

Մինչեւ մօտ ատեններս — եւ թերեւս ծերունիք կը շարունակեն այս սովորութիւնը — երբ նաւակ մը շարունակ անյաջողութեան կը մատնուէր, կորսնցնելով իւր ցանցերն կամ ձուկ չբռնելով, սովորութիւն էր որ նաւակին վարպետներուն կամ նաւաստեաց կանայք կէս գիշերին ժողվուէին, աղաւնի մը մորթէին, սիրտն հանէին, գնդասեղներով ծածկէին զայն եւ ապա կրակի վրայ խորովէին։ Կ'երեւի թէ այս գործողութիւն յինքն կը ձգէ չարագործ վհուկն, որուն յայնժամ ընծայներ կուտան։ Երբ նաւակ մը քանի մը օր ձուկ չորսայ, բռնուած առաջին ձուկը կը պահուի և վերադարձին կայրուի ի մեծարանս բաղդին։ Բոլոր չորքոտանիները կը նկատուին իբր դժբաղդութիւն բերող, եւ չորքոտանեաց մէջ, խոզն է որ ամենէն չարաշուք համբաւ կը վայելէ։ Եթէ, ձկնորսաց իրենց ցանցերը նաւակին մէջ դրած միջոցին՝ այդ կենդանւոյն անունն արտասանուի, անմիջապէս կը դադրեցնեն իրենց գործն եւ ուրիշ բանով կ'զբաղին առ ժամանակ մի, չարին առաջքն առնլու համար․ երբեմն իսկ օրն ողջոյն կը հրաժարին ծովն իջնելէ։ Եթէ ձկնորսն նաւակ երթալու ատեն հանդիպի սատկած շան կամ կատուի մը, ամբողջ օրը տուն կը մնայ․ եթէ ցանցերն ի ձեռին նաւակ հեծնելու միջոցին կնոջ մը հանդիպի, նոյն իսկ իւր կնոջ կամ աղջկան, այդ հանդիպումն աղիտագոյժ կը համարի։ Ուստի կանայք քիչ մը հեռուէն իրենց կռնակը ձկնորսաց դարձնելու քաղաքավարութիւնն ունին, որպէս զի անհաճոյ տպաւորութիւն մը չը գործեն։ Եթէ ձկնորսն իւր տղան ղրկէ ծովու կօշիկները բերելու համար, պէտք է որ այս վերջինս թեւին տակ բերէ զայնս։ Եթէ զայնս իւր ուսին վրայ կրելու դժբաղդութիւնն ունենար, հայրը բացարձակապէս կը մերժէր օրն ողջոյն ծովն իջնել։ Հաւկիթները դժբաղդութիւն կը պատճառեն այդ գիւղին մէջ, այն աստիճան որ իրենց անունն իսկ չգործածուիր․ «կլորէն» կը կոչեն զայնս։ Վերջապէս, հակառակ ծովուն վրայ իրենց քաջասրտութեան, հակառակ վտանգին դիմագրաւելու սովորութեան, Թայմզի թղթակցին անկարելի եղած է համոզել ո և

է ճկնորս մը որ գիշերանց երթայ երեք քիլոմեթր հեռի գտնուող գիւղ մը, նոյն իսկ 50 Ֆրանք առաջարկելով, այնքան բնակիչները կը վախնան վհուկներէ եւ ուրիշ գերբնական չարասիրտ ոգիներէ, որոցմով կը կարծեն թէ լի է խաւարն :

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ՄԱՍԻՍԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Աւասիկ ինչ պայմաններով պիտի առաջարկենք այլ եւ այլ գիտական խնդիրներ ՄԱՍԻՍԻ ներկայ թիւէն սկսելով:

Ա· Իւրաքանչիւր խնդիր պիտի կրէ թիւ մը 1 է սկսեալ եւ պիտի մնայ չորս շաբաթ հետզհետէ, եթէ նոյնչափ միջոցի մէջ լուծող մ'ունենայ, եւ առ առաւելն երեք ամիս՝ եթէ լուծող մը չգտնուի :

Բ· Հետեւաբար առ նուազն 1 եւ առ առաւելն 3 ամիս յետոյ պիտի ծանուցուին խնդրոյ լուծումն եւ լուծողաց անուններն ըստ արժանեաց :

Գ· Անընդունելի պիտի լինին (թէեւ ճիշդ ալ ըլլան) այն լուծումներ որք բաւական խնամով գրուած չ'են, ինչպէս եւ անոնք որք մի միայն պատասխանի թիւերը կը պարունակեն առանց պատճառաբանութեան :

Դ· Խնդրոյ լուծմունք պէտք են գրուիլ մասնաւոր թերթի մը վրայ, ի գլուխ ունենալով խնդրոյն թիւն եւ յառաջադրութիւնը, առանց պարունակելու ուրիշ որ եւ է բան :

Ե· Եթէ խնդիրներ ունեցողներ ըլլան, որք ուզեն «Մասիս»ի միջոցաւ առաջարկել զանոնք, հաճութեամբ կ'ընդունուին սա պայմանաւ որ խնդրոյն լուծումն ի միասին յղեն նախապէս : Այն օրինակ խնդրոց մէջէն ընտրութեան իրաւունքն բացարձակապէս խմբագրութեանս վերապահեալ է, որ կը հրատարակէ կամ ոչ՝ առաջարկեալ խնդիրներն, առանց աւելի բացատրութեան :

Զ· Տարւոյն վերջ, լուծողաց մէջ յաջողագոյն հանդիսացողներէն առաջին երեքին պիտի տրուին հետեւեալ պարգեւները խմբագրութեանս կողմանէ .

Ա· Մէկ տարեկան Արեւելք ·
Բ· » տարեկան Մասիս :
Գ· » վեցամսեայ »

Է· Նամակները պէտք է ուղղել առ խմբագրութիւն ԱՐԵՒԵԼՔ ՕՐԱԳՐԻ, ի Նորատունկեան խան, Կալաթա :

Առաջարկեալ Խնդիր

Թիւ 1. (Մասիս թիւ 3793)
» 2. » » 3794)

ԽՆԴԻՐ

Թիւ 3.

Երկու տակառներ ունինք Ա եւ Բ, որոց իւրաքանչիւրին մէջ գինի կայ : Ա էն Բ ի մէջ կը հոսեցընենք նոյնչափ լիտր գինի, որչափ կայ արդէն այս վերջնոյն մէջ · յետոյ Բ էն Ա ի մէջ սորա մէջ արդէն գտնուածին չափ, և վերջապէս Ա տակառէն Բ տակառին մէջ կը հոսեցնենք Բ ի մէջ եղածին չափ լիտր : Իւրաքանչիւր տակառի մէջ կը մնայ հաւասարապէս ա լիտր գինի : Որչա՞փ լիտր կար ի սկզբան երկու տակառաց իւրաքանչիւրին մէջ :

Հարցաքննութիւն ի Սէն-Սիր (1883)

Մասիսի 3791 թուոյն մէջ առաջարկեալ խնդրոյն լուծումները պարունակող առաւել քան յիսուն նամակներ հասած են խմբագրութեանս, թէ մայրաքաղաքիս բոլոր թաղերէն եւ թէ ուրիշ քաղաքներէ (Ա· Պոլիս, Ատա-բազար, Ատանա, Զմիւռնիա, Իզմիտ, Կիրասոն, Մալաթիա, Մուշ, Պուրսա, Սիլիստրէ, Տրապիզոն եւ Քարբերդ) :

Մասիսի ընթերցողաց սոյն եռանդն մեծ գոհունակութիւն կը պատճառէ մեզ, ըստ որում յայտնի ապացոյց մ'է այն յառաջադիմութեան որ եղած է վերջին տարիներս մաթեմաթիքական ուսմանց մէջ, յորս այնչափ յաջողակ են մեր ազգակիցք :

Խնդիրն անհնապարզ էր ինչպէս վերջին Մասիսի մէջ տեսնուեցաւ, սակայն վերոյիշեալ 50է աւելի նամակաց միայն քսաներեքն ուղիղ լուծումներ կը պարունակէին, որոց հեղինակաց անուանք ի ստորեւ գանուած ցուցակին մէջ կ'երեւին : Հինգ հատը գոհացած են մի միայն խնդրոյն պատասխանները տալով, ինչ որ անբաւական է · իսկ մնացեալք չեն կարողացած ճշգիւ ըմբռնել խնդրոյն միակ դժուարինաց մասն, յառաջադրութիւնը :

Դժուարին եղաւ, ճշմարիտն ըսելով, ըստ արժանեաց դասակարգել լուծողաց անուանքն · յաջողեցանք սակայն վերջապէս՝ ի նկատ առնելով տեղւոյն հեռաւորութիւնը, լուծման մէթոտն եւ գրոյն մաքրութիւնն, ինչպէս սովոր է ընել վարժարանաց մէջ գրաւոր մրցմանց ժամանակ :

Արդ գոհութեամբ կը ծանուցանենք թէ առաջին հանդիսացած է Օրիորդ Ա· Գ· Գ· նախկին աշակերտուհի Իւսկիւտար Եէնի-մահալլէի Ճեմարանին : Օր. Ա· Գ· Գ· պատիւ կը բերէ թէ իւր դասատուին եւ թէ

այն վարժարանին յորում աշակերտած է։ Մեր խնդակցութիւններն յայտնելով ուրեմն կը յուսանք թէ պիտի յարատեւէ նոյն եռանդով եւ մանաւանդ թէ պիտի ունենայ հետեւողներ Հայ օրիորդաց մէջ, որոց լայն ասպարէզ բացաւ Մասիս իւր շաբաթական խնդիրներով։ Արդէն հա՞րկ է ըսել թէ թուաբանական, ալճեպրական եւ երկրաչափական խնդրոց լուծմունք ամենօգտակար հրահանգներ են որ մարդուս միտքը կը սրեն եւ դատողութիւնը կ'ուղղեն։

1· Օրիորդ Ա· Գ· Գ· նախկին աշակերտուհի Ճեմարանի Ենիմահալլէ.
2· Տ· Յ· Չիչէքճեան, Ղալաթիա
3· » Ս· Յ· Գատըգիւղ
4· » Թադէոս պատ· Կէզիւրեան Իւսկտր·
5· » Կարապետ Մ· Մանավեան, Մալաթիա
6· » Կ· Մնացականեան, աշակ· Լ· վարժարանի Տրապիզոն
7· » Պէտէլեան, Ատանա
8· » Վ· Մամասեան, Ենիգաբու
9· » Գառնիկ Ֆնտըքլեան, Ենիմ· (վօսբր)
10· » Ս· Պետրոսեան, Կիրասոն
11· » Ստեփան Ղլճեան, նախկին աշակ· Ներսէսեան բարձ· նախկրթ· Հ· Մ· Ը· Մուշ
12· » Դաւիթ Ուշտունի, աշակ· Ներսէսեան բարձ· նախկրթ. Հ· Մ· Ը· Մուշ
13· » Անդրանիկ Ս· Թարիգեան, Սատ-բզր·
14· » Գալուստ Կ· Պէշիքթաշլեան
15· » Կ· Նաւասարդեան Զմիւռնիա
16· » Յովհ· Յ· Աւետիսեան, Թէփէ-պաշի
17· » Պետրոս Քարաեան, Պէպէք
18· » Յակոբ Գազազեան, Կ· Պոլիս
19· » Յարութիւն Ղազիկեան, Ս· Փ· որբնց·
20· » Գ· Տ· Քինոսեան, Ենիգաբու
21· » Յարութիւն Յովակիմեան, Եէտիգլէ·
22· » Սանուկ Ս· Սահակեան, Սամաթիա
23· » Յարութիւն Սուքիասեան, Քարբերդ

Օրիորդ Ա· Գ· Գ· կը յատկացնէ իւր նըւէրը, (վեցամսեայ Մասիս,) Ենի-մահալլէի (Իւսկիւտար) վարժարանին, ուր պիտի ղըրկուի ամսոյ 1էն սկսեալ։

ՔԱՂՈՒԱԾ

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ԼՐՈՑ

1 — 8 ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԱՐՏԱՔԻՆ — ՆԵՐՔԻՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ

ՍԵՐՊՕ-ՊՈՒԼԿԱՐԱԿԱՆ

Ինչպէս որ սեպտ· 18 ի Պուլկարական Յեղափոխութեան ծագման միջոցին, Մասիսի Արտաքին եւ Ներքին լրոց յատկացեալ անձուկ սիւնակները նուիրեցինք մի միայն այդ խնդրոյն, միեւնոյն հարկին մէջ կը գտնուինք եւ այսօր, երբ աւելի ծանրակշիռ իրողութիւններ տեղի կ'ունենան Պալքանեան Թերակղզւոյն մէջ։

Նոյեմբեր 2/14 էն ի վեր, Սերպիա պատերազմ հրատարակած է Պուլկարիոյ դէմ եւ անընդհատ յարձակումներ եւ ճակատամարտներ տեղի կունենան սերպօ-պուլկարական սահմանագլխոյն զանազան կողմերը։ Մինչեւ ուրբաթ իրիկուն առնուած լըրոց նայելով, Սերպք շարունակ յաղթական եղած են, Գրաւելով զԴիրն, զՊրեզնիք, դառնալով Տրակոմանի կիրճերն եւ գերի վարելով քանի մը հազար Պուլկարներ։ եւ շատ հաւանական է որ այսօր վաղը գրաւեն զՍոֆիա որոյ վրայ կը քալեն։

Կը փութանք ի ստորեւ ամփոփել առաջին օրէն ի վեր հասած հեռագիրներն, որք ըստ կարի կատարեալ գաղափար մը կուտան պատերազմի ծագման պարագայից եւ հետըզհետէ երկու կողմի յաղթութեանց եւ պարտութեանց վրայ։

*

* *

Սոֆիա, 14 Նոյեմբեր. — Պատերազմն հըրատարակեցաւ ընդ մէջ Սերպիոյ և Պուլկարիոյ։ «Կարաշանին» ստորագրութեամբ հեռագրով մը, Պելկրատի կառավարութիւնը ծանոյց Պուլկարիոյ արտաքին գործոց նախարար Պ. Ցանոֆի՝ թէ Իշխանապետութեան դէմ պատերազմ հրատարակուած է այս օրէ սկսեալ, շաբաթ, 2/14 նոյեմբեր, առաւօտեան ժամ 6 ին։ Աւասիկ այդ հեռագրոյ պատճէնն.

«Առաջին զօրաբաժնի հրամանատարն և զինուորական իշխանութիւնք յաջորդաբար կը ծանուցանեն թէ պուլկար զօրքերն այսօր, առաւօտեան ժամ 7 1/2 ին յարձակեցան սերպիական հողին այն կէտերուն վրայ զորս կը պահպանեն գունդ մը հետեւակազօրք Վլասինայի մօտ. Սերպիական կառավարութիւնն այս յարձակումը կը նկատէ իբր պատերազմի յայտարարութիւն մը։ Սերպիա՝ ընդունելով այս յարձակման հետեւութիւններն, ինքզինքը պատերազմի վիճակի մէջ կը նկատէ Պուլկարիոյ դէմ, Նոյեմբեր 2/14, չաբաթ առաւօտ, ժամ 6 էն սկսեալ:

ԿԱՐԱՇԱՆԻՆ»

Այս հեռագիր երէկ իրիկուն հասաւ ի Պելկրատ: Թէեւ Սերպիացւոց յարձակման կ'սպասուէր, սակայն պատերազմի յայտարարութիւնը խոր տպաւորութիւն ըրաւ: Անմիջապէս հեռագրաւ ծանուցին Իշխանին ի Փիլիպէ: Իշանն երկու հեռագիր ուղղեց, մին Սուլթանին և միւսը Մեծ-Եպարքոսին: Այս հեռագիրք, ծանուցանելով թէ պատերազմ հրատարակուած է, պուլկար ժողովրդեան կողմէ բողոք կը յայտնեն եղած յարձակման դէմ։ Իշխանը կը հաստատէ թէ ո՛չ մէկ պուլկար զօրք սահմանագլուխը չէ անցած: Ընդհակառակն սերպ զօրքեր պուլկարական հողին վրայ շատ մը կէտեր գըրաւեր են, պատերազմի հրատարակութենէն շատ առաջ: Աղեքսանդր Իշխանն ինքզինքը նկատելով միշտ թէ պաշտօն ունի Կայսրութեան սահմանագլուխները պաշտպանել ընդդէմ օտար յարձակմանց, միանգամայն կը ծանուցանէ Սուլթանին թէ հարկ եղած հրամանները տուած է պուլկար բանակին որպէս զի զինու զօրութեամբ արգելուն թշնամւոյն մուտքն իշխանապետութեան հողին վրայ: Իշխանն ի վերջոյ Սուլթանին հզօր աջակցութիւնն և օսմանեան զօրաց գործակցութիւնը կը խնդրէ:

Մեծ գործունէութիւն կը տիրէ բանակին մէջ: Կ'ըսուի թէ Աղեքսանդր Իշխանն ի մօտոյ աստ պիտի գայ, հաւանաբար պուլկարական բանակի հրամանատարութիւնն ինք ստանձնելու համար:

Սոֆիա, 14 Նոյեմբեր. — Պաշտօնապէս կը ծանուցուի թէ Սերպք այս առաւօտ պուլկարական հողը մտեր են, սահմանագլուխն անցնելով Զարիպրոտի մօտ: Այս յարձակման վրայ, որ կանխաւ ծանուցուած չէր պատերազմի յայտարարութեամբ, կառավարութիւնը ժողովրդեան վրայ կրթնած, որոշած է ամեն կարելի եղած միջոցներով պաշտպանել պուլկարական ազգային դատն:

Վառնա, 14 Նոյեմբեր — Կը հաստատուի թէ Կ. Պոլսոյ ռումանական դեսպանը ծանուցագիր մը տուած է Դեսպանախորհրդոյ նախագահ Սայիտ փաշայի, խնդրելով Պերլինի Դաշնագրոյն 11րդ. յօդուածի գործադրութիւնն, որ պուլկարական ամրոցներու քանդումը կ'արտօնէ: Այս պահանջման պատճառն այն է որ Պուլկարք ամրութիւններ կը կառուցանեն Վիտինի և Քլատովայի չուրջն, հակառակ 1878 ի Դաշնագրոյն բացորոշ դրամադրութեանց: Հաւանական է որ Դեսպանախորհուրդը Ռումանիոյ այս խնդիրը քննէ իւր յառաջիկայ նստին մէջ:

Սոֆիա, 14 Նոյեմբեր (պաշտօնական). — Այս առաւօտ, արշալոյսին, Սերպք պուլկարական հողը մտան, առանց պատերազմ հրատարակելու: Թշնամւոյն բանակէն մէկ գունդ թնդանօթաձիգ զօրք՝ 15 թնդանօթով, մէկ գունդ հետեւակազօրք և մէկ գունդ հեծելազօրք դէպ ի Բլանինիձա գիւղն ուղեւորեցան: Թնդանօթաձիգ զօրքերն և հետեւակազօրք Զարիպրոտի կառուղիէն կը յառաջանան: Բոսքաշթ գիւղն հասած են գունդ մը սերպիացի հետեւակազօրք: Ուրիշ երկու հեծելագունդք ևս Կօյինտօլ գիւղէն անցած են և դէպի Բլանինիձա կը յառաջանան:

Սոֆիա, 14 Նոյեմբեր. —Աղեքսանդր Իշխանն հետեւեալ յայտարարութիւնն ուղղեց պուլկարական բանակին.

«Սպա՛յք, ենթասպա՛յք և զօ՛րականք,

«Սերպիոյ թագաւորը մեզ դէմ պատերազմ հրատարակեց եւ հրամայեց իւր բանակին մեր երկրին վրայ յարձակիլ: Մեր սերպ եղբարք, փոխանակ մեզ օգնելու, կ'ուզեն մեր հայրենիքը կործանել:

«Զօ՛րականք: Ցո՛յց տուէք ձեր քաջութիւնը: Պաշտպանեցէք ձեր մայրե-

րը, ձեր յարկերը։ Հալածեցէք ձեր թշնամին որ մեր վրայ կը յարձակի վատաբար և մատնչաբար, մինչեւ որ բոլորովին բնաջնինջ լինի։

«Օ՛ն յառա՛ջ, եղբարք։ Աստուած օգնէ մեզ եւ յաղթութիւն տայ մեզ»։

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ

Սօֆիա, 17 Նոյ. — Ալէքսանդր իշխանն երէկ իրիկուն Սլիվնիցա հասաւ, ուր իւր զօրքերը կը համախմբէ՝ սպասելով Սերպերուն յարձակման։

Պելկրատ, 17 Նոյմ. — Լէշանին զօրավարն (որ Վիտինի վրայ քալող սերպ բանակին ընդհանուր հրամանատարն է և որոյ անունն յաճախակի յիշուած է վերջին Թուրքօ-ռուս պատերազմին մէջ) երէկ ճակատամարտ մը մղեց Բուլայի և Վիտինի միջեւ։ Պուլկարներն յաղթուեցան և ցրուեցան իրենց մեռեալները և վիրաւորները թողլով պատերազմի դաշտին վրայ։

Սերպք հազար գերի բռնեցին. իրենց կորուստք բաղդատաբար թեթեւ են։

Պելկրատ, 18 Նոյ. — Սերպ զօրքերն երէկ Պրէզնիք մտան, ուր ութ թնդանօթ գտան իրենց կառքերով, զորս թողեր փախեր էին Պուլկարք։

Վիտինի պուլղար պահապան զօրքը կըրնայ նկատուիլ իբր բոլորովին կազմալուծեալ կամ ցրուած։

Սօֆիա 18 Նոյեմ.—Սերպք երէկ յարձակեցան Սլիվլնիցայի դիրքերուն վրայ բազմաթիւ զօրքով, ձախ և աջ կողմերէն։

Պուլկարներն յետս մղեցին յարձակումը։

Վիեննա, 19 Նոյ. Բէշթէ կը ծանուցանէ Վիտինի և իւր պահապան զօրաց անձնատուութիւնը։ Նոյն լրագիրը կը հաւաստէ թէ Սերպք Սոֆիայի վրայ կը քալեն, և թէ յառաջապահ զօրքերն հաւանաբար այսօր անդ պիտի հասնին։

Երբ մէկ կողմէ պատերազմն յառաջ կը տարուի սերպօ-պուլկարական սահմանագլխոյն վրայ Դեսպանախորհուրդն կը շարունակէ իւր նիստեր ի Կ. Պոլիս եւ կ'ըզբաղի Արեւելեան Ռումէլին իւր նախկին վիճակին վերածելու խնդրով։

Տակաւին կարելի չէ եղած վերջնական որոշման մը յանգիլ։

Դեսպանախորհրդոյ Ը. նիստը տեղի կունենայ այսօր։

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՆՈՒԱՆ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՄԱԿԱՐ Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ԿՐՕՆ. ԺՈՂՈՎՈՑ

Որոշմամբ Պատկ. Կրօն. Ժողովոյ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրն հետեւեալ Շրջաբերականը ղրկեց Մայրաքաղաքիս եկեղեցեաց, գաւառային Առաջնորդաց և հայ գաղթականութեանց յ'Եւրոպա։

Ս. Էջմիածնի պաշտօնական հեռագրէն տեղեկանալով որ Վեհափառ Կաթողիկոսին Օծման հանդէսը տեղի պիտի ունենայ ի Մայր Աթոռն Առաքելական, ի 10 Նոյեմբերի, որոշեցինք ընդ Կրօնական Ժողովոյ Ազգային Կեդրոնական Վարչութեան որ ի ժամասացութեան (Ասացուք) քարոզին մէջ և ի Սուրբ Պատարագի այսուհետեւ դադարի յիշատակութիւն անուան Տ. Տ. Գէորգայ Դ. ի արժանայիշատակ Կաթողիկոսի ի Տէր հանգուցելոյ, եւ սկսուի յառաջիկայ կիւրակէի յիշատակութիւն անուան նորընտիր Հայրապետին Տ. Տ. Մակարայ Առաջնոյ Սրբազնակատար Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց։

(ԿՆԻՔ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ)

Կ. Պոլիս, 5 Նոյմ.

Աւասիկ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր հեռագիրն առ Վեհ. Կաթողիկոսն և առ Սինոդն, Ազգ. Ժողովոյ Նոյմ. 1 ի քուէարկութեան առթիւ.

«Կը փութամ իմ որդիական մեծարանքս և շնորհաւորութիւնքս ընծայել Ձեր Վեհափառութեան՝ վասն բարձրացման Ձեր յ'Աթոռ Առաքելական Հայաստանեայց ուղղափառ Ս. Եկեղեցւոյ, Թուրքիոյ Ազգային Ժողովոյ այս աւուր նստի քուէարկութեան համեմատ։

Պ. Կ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎԵՀԱՊԵՏԵԱՆ

«Յանուն Կրօնական և Քաղաքական Ժողովոց, պատիւ ունինք Ձեր Վեհափառութեան մատուցանել մեր որդիական մեծարանքն և շնորհաւորութիւնները։

Ատենապետ Քաղ. Ժող. — Ատենապետ Կրօն. Ժող.
ՆՈՒՐԵԱՆ — ԽՈՐԷՆ ՆԱՐ-ՊԷՅ

Բաց աստի, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրն հետեւեալ հեռագիրն ուղղած է առ Ս. Սինոդն Էջմիածնի.

Մեր անկեղծագոյն շնորհաւորութիւնները կ'ընծայենք վասն բարեբաստիկ բարձրացման Վեհ. Մակար Հայրապետի ի գահ կաթողիկոսական և կը խնդրենք հեռագրել օծումը։

Պ. Կ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎԵՀԱՊԵՏԵԱՆ

Վեհ. Կաթողիկոսն հեռագրաւ հետեւեալ պատասխաններն ուղղած է առ Ս. Պատրիարքն եւ առ Ազգ. Վարչութիւնն։

ԷՋՄԻԱԾԻՆ, 14 Նոյ.

«Կարի համակրեցանք Ձեր Սրբազնութեան եւ Ազգային Ժողովոյ պատուարժան եւ ազգասէր անդամոց խոհեմ ընթացքին եւ հեռատես արարքներուն։

«Մեր ջերմ շնորհակալութիւնները կը յայտնենք Ձեր բարեմաղթութեանց համար, եւ կ'օրհնենք զամենեսին, որպէս զհամօրէն Ազգս Հայոց։

«Աստուած եղիցի ընդ մեզ»։

ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

«Գեր. Տ. Խորէն Նար-Պէյ Արքեպիսկոպոս Լուսինեան, Ատենապետ Կրօն. Ժողովոյ.

«Հաճեցէք ընդունիլ եւ Կրօնական ու Քաղաքական Ժողովոց յարգոյ անդամոց մատուցանել մեր հայրապետական օրհնութիւնները, վասն Ձեր շնորհաւորութեանց եւ որդիական անկեղծ զգացմանց։

ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Աւասիկ Բանաձեւն զոր Ազգ. Ժողովն քուէարկեց իւր Նոյեմբ. 1 ի նստին մէջ։

ԲԱՆԱՁԵՒ

Թուրքիոյ Հայոց Երեսփոխանական Ժողովս՝ լսելով իւր Յանձնաժողովոյ տեղեկագիրն, ըստ այնմ՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան արտասովոր ելիցն առջեւ՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ իրաւանց, ազգային-եկեղեցական միութեան եւ Թուրքիոյ Հայոց արժանապատուութեան պահպանման մասին իւր երրակի պարտականութեանցն համաձայն՝

Կ'որոշէ,

Ա. Համակերպիլ բացառաբար Տ. Մակար Արքեպիսկոպոսի կաթողիկոսացման, ապագային օրինակ չհամարուելու պայմանաւ, եւ ըստ սովորութեան յիշատակել յԵկեղեցիս յետ Օծման հանդիսի, Նորին Բարձր Սրբազնութեան՝ իբրեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ անունն։

Բ. Մատուցանել այժմէն յատուկ պաշտօնագրով առ Ամեն. Սրբազնութիւն Նորին՝ Թուրքիոյ Հայոց բաղձանքներն ի պահպանութիւն ոգւոյ եւ միութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, որպէս ծրագրեալ եւ տեղեկագրեալ է Ժողովէս նախընթաց 1883 թուականին, խնդրելով ի Նորին Բարձրութենէ որ շնորհ ընէ գումարել անյապաղ ընդ իւր նախագահութեամբ մի Համազգային Ժողով, որ ձեռնհասութիւն ունենայ օրինադրելու զարժանն առ այն։

Գ. Վերապահել իւր ազատութիւնն, եթէ հակառակ իւր արդար ակնկալութեանց չհարթուին ներկայ դժուարութիւնք, եւ չփրկուին Թուրքիոյ Հայերն ապագային մէջ յուսախաբ գործելու դժբաղդ հարկէն։

—Էջմիածնէն կը հեռագրեն Կովկասու լրագրին թէ Վեհ. Մակար Կաթողիկոս հանդիսաւոր ընդունելութիւն գտած է յԷջմիածին, մանաւանդ յԵրեւան։